

University of Groningen

De Stand van het Noorden

Doets, Bas; Nicolai, Peter; Edzes, Arjen; Koster, Sierdjan; Broekhuizen, Thijs; Los, Bart

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2021

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., & Los, B. (2021). *De Stand van het Noorden*. (2 redactie) Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De Stand van het Noorden

Tweede editie

December 2021

E&E advies



rijksuniversiteit
groningen

Colofon

Onderzoekers/auteurs

Bas Doets (E&E advies)

Peter Nicolai (E&E advies)

Arjen Edzes (Rijksuniversiteit Groningen/Hanzehogeschool Groningen)

Sierdjan Koster (Rijksuniversiteit Groningen)

Thijs Broekhuizen (Rijksuniversiteit Groningen)

Bart Los (Rijksuniversiteit Groningen)

Met medewerking van:

Xianjia Ye (Rijksuniversiteit Groningen)

Samenwerkende partijen

E&E advies

Rijksuniversiteit Groningen

Datum

December 2021

Inhoud

Managementsamenvatting	4
1. Inleiding	7
2. Externe ontwikkelingen.....	8
3. De stand van de Noordelijke economie	11
3.1 Inleiding.....	11
3.2 Niveau 1: de Noordelijke economie	15
3.3 Niveau 2: Ecosysteem kwaliteit.....	38
3.4 Niveau 3: Maatschappelijke opgaven	40
4. Vooruitzichten en implicaties voor het Noorden	42
4.1 Economisch vooruitzicht Noord-Nederland 2021-2025.....	42
4.2 Opgaven Noordelijke economie.....	43
Bijlage : Overzicht indicatoren en referentiegroep	46

Managementsamenvatting

Om periodiek de dialoog over de Noord-Nederlandse economie te voeden, wordt jaarlijks de Stand van het Noorden opgesteld. In de Stand van het Noorden wordt, aan de hand van een vaste set kerncijfers en de laatste (wetenschappelijke) inzichten uit recent verschenen rapporten over de (noordelijke) economie, de sociaal economische situatie van het Noorden in beeld gebracht.

Ondanks een tempoverschil is de huidige economische situatie van het Noorden positief

De Stand van het Noorden laat een overwegend positief beeld zien van de huidige sociaal economische situatie van Noord-Nederland, zeker wanneer ontwikkelingen in een breder historisch perspectief worden geplaatst. De constatering vanuit de kerncijfers, dat het Noorden het landelijke groeitempo niet kan bijhouden, zien wij al veel langer. De ontwikkeling van het bruto regionaal product en de werkgelegenheid lag de afgelopen decennia structureel lager. Belangrijke verklaringen hiervoor zijn de demografische opbouw van de regio, de productiestructuur en specifieke regionale kenmerken, zoals de kwaliteit van het ondernemersklimaat. Ondanks het verschil in groeitempo zien wij dat de werkloosheid in het Noorden zich op een vergelijkbaar (laag) niveau bevindt als het landelijke gemiddelde en dat het gemiddelde inkomen per huishouden niet ver onder het landelijke gemiddelde ligt. En als ook aspecten op het gebied van onder andere gezondheid, onderwijs, het leefklimaat, sociale cohesie en veiligheid worden meegenomen, zien we zelfs dat het in het Noorden gemiddeld genomen net wat beter toeven is dan in de rest van Nederland. Het feit dat het Noorden haar eigen kenmerken heeft en een andere dynamiek kent, betekent dus niet dat het hier slechter gaat.

Tot op heden is de coronaperiode verrassend goed doorstaan

De momenteel positieve economische situatie, betekent dat het Noorden de coronaperiode tot dusver goed heeft doorstaan. Na een korte maar hevige dip in 2020 was het macro economische herstel in 2021 fors, zelfs tot boven het niveau van voor het uitbreken van de coronapandemie. De noordelijke economie heeft, mede geholpen door de omvangrijke steunpakketten, een enorme veerkracht getoond. Hoewel de coronapandemie nog niet voorbij is, en de lange termijn effecten nog onzeker zijn, zijn het vooral de vraagstukken van voor de crisis die snel aan urgentie winnen. De beschikbaarheid van productiefactoren (grondstoffen, arbeid, kapitaalgoederen), het risico op het op gang komen van een loon-prijsspiraal door inflatie en een toename van een tweedeling in de samenleving, zijn thema's die het huidige economische debat bepalen. Het zijn eerder de tekenen die wijzen op oververhitting van de economie met conjuncturele gevolgen, dan dat Nederland (en het Noorden) zich in de staart van een economische crisis bevindt.

De productiefactor arbeid wordt schaars

Hoewel bovengenoemde tekenen en hun impact nog onzeker zijn, is het een gegeven dat de productiefactor arbeid in Noord-Nederland schaars is en nog schaarser zal gaan worden. In de komende dertig jaar krimpt de Noord-Nederlandse beroepsbevolking, als gevolg van vergrijzing, met naar verwachting 150.000 personen. Hoewel een deel van deze daling wellicht kan worden opgevangen als het Noorden in staat is (mogelijk geholpen door de coronacrisis) migratiestromen en pendelstromen om te buigen, zal deze ontwikkeling in het Noorden onherroepelijk leiden tot een nadrukkelijker afweging waar schaarse arbeidskrachten worden ingezet. Een afweging die alleen kan worden gemaakt als inzichtelijk is waar arbeidskrachten het meeste waarde toevoegen. Niet alleen in termen van productiviteit, maar ook in termen van brede welvaart.

In het licht van bovenstaande valt op dat de kerncijfers in het rapport laten zien dat het aantal werkgevers in het Noorden niet groeit. De banengroei in het Noorden wordt dan ook al enige tijd veroorzaakt door een groei van het aantal zelfstandigen. Gegeven het feit dat de arbeidsproductiviteit van zelfstandigen over het algemeen lager ligt dan die van werknemers en in de tijd eerder daalt dan groeit, dient het Noorden zich af te vragen in hoeverre dit op de lange termijn een wenselijke ontwikkeling is. Natuurlijk is het toe te juichen dat grote groepen mensen hun eigen carrièrepad kiezen en daar zelf vorm en inhoud aan willen geven. Dat draagt positief bij aan de brede welvaart. Maar als er aan de andere kant geen chauffeurs, bouwvakkers, horeca-, zorg- en onderwijspersoneel is, dan heeft dat weer een negatief effect op het welvaartsniveau van Noord-Nederland.

Als we de cijfers bekijken, roept dat ook de vraag op waar het Noorden op termijn haar geld mee gaat verdienen. In het landsdeel zijn de agrarische sector, de industrie en de niet commerciële diensten oververtegenwoordigd. De agrarische sector telt nog steeds behoorlijk wat werkgelegenheid, maar de toegevoegde waarde is betrekkelijk beperkt. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld de vrijetijdssector en de zorg, die bovendien vooral bevolkingsvolgend is. Het Noorden had altijd een omvangrijk industrieel fundament, van groot belang voor het regionale verdienvermogen. We zien echter dat de werkgelegenheid in deze sector nauwelijks toeneemt en dat ook de toegevoegde waardeontwikkeling het tempo van de economische groei in het Noorden niet kan bijbenen. Heel langzaam maar zeker neemt het belang van de industrie voor het Noorden af. Bovendien zijn de exportgraad en de kennisintensiteit van de economie in het Noorden lager. De vraag is hoe de Noordelijke industrie zich staande houdt in de technologische revoluties waarin de economie zich bevindt en hoe stevig het industriële fundament (en daarmee ook het verdienvermogen) van het Noorden is en hoe zeker het is dat we daar over blijven beschikken.

Positieve vooruitzichten in tijden van maximale onzekerheid

Ondanks corona en de krappe arbeidsmarkt draaien de economische motoren momenteel volop en de economische vooruitzichten op de lange termijn zijn vooralsnog positief. Het Centraal Planbureau voorspelt voor Nederland als geheel dat het ingezette herstel doorzet en de vooruitzichten op middellange termijn, in termen van economische groei en werkloosheid, zijn gunstig. Desondanks lijken de economische voorspellingen door meer onzekerheden te zijn omgeven dan ooit tevoren. Dit laat dan ook een bepaald gevoel van onrust achter. We constateren dat het geopolitieke speelveld instabieler wordt. De impact die technologische ontwikkelingen hebben op onze economische motoren is steeds moeilijker te voorspellen. En ook constateren we dat maatschappelijke transities en klimaatverandering in toenemende mate andere eisen stellen aan het consumptiegedrag en productiewijzen. Wat betreft het vooruitkijken hebben we dus niet veel vaste grond onder onze voeten.

Investeer in wendbaarheid

Het vasthouden van de huidige economische positie en het welvaartsniveau is, gegeven de tijd van maximale onzekerheid en de specifieke arbeidsmarktprognose, voorwaar geen eenvoudige opgave. Om in te kunnen spelen op de kansen en uitdagingen die onzekerheden bieden, zal wendbaarheid van alle noorderlingen worden gevraagd. Dit vraagt om een economische strategie ingericht op basis van transities en continue veranderingen, waarvan de uitkomsten ongewis zijn. De drie hamvragen die wij uit de cijfers over de Noordelijke economie hebben afgeleid zijn:

1. *Hoe houden wij in het Noorden het verdienvermogen op orde: waar verdient het Noorden later haar geld mee?*
2. *Hoe groeit het Noorden toe naar een lerende regio?*

3. *Hoe versterkt het Noorden haar samenwerking?*

In het licht van deze wendbaarheid worden in de Stand van het Noorden bovenstaande drie vragen geadresseerd, te beschouwen als agenderende boodschappen. Het zijn opgaven die nu actueel zijn en vallen binnen huidige bestuursperioden van het Noordelijke leiderschap; het is geen toekomstmuziek. En het zijn vraagstukken waar partijen in het Noorden elkaar nodig hebben, waar een versnipperde aanpak niet helpt of zelfs averechts werkt.

1. Inleiding

In 2020 verscheen de eerste Stand van het Noorden, een op feiten gebaseerde analyse van de Noordelijke economie. Het document beschreef op hoofdlijnen de staat van de Noord-Nederlandse economie, de ontwikkelingen die zich afspelen in de context van het Noorden en hoe daar vanuit het Noorden op gereageerd zou kunnen worden. Op 26 juni 2020 heeft de Board besloten de Stand van het Noorden jaarlijks uit te laten voeren, bedoeld om het goede gesprek over de economie in de board te kunnen voeren en als verzamelpaats van onderzoeken en wetenschappelijke inzichten. In Noord-Nederland zijn veel ad-hoc onderzoeken beschikbaar naar diverse deelgebieden van de Noord-Nederlandse economie. Er is echter geen duidelijk overall beeld van de economische staat van het Noorden. Veel onderzoek is nu nog beschrijvend/beschouwend en beperkt tot een klein deelgebied (bijvoorbeeld werkgelegenheid, innovatie, waterstofeconomie), waardoor het moeilijk is een scherp en eenduidig beeld te krijgen van de duurzame groeiomogelijkheden van de regio als geheel en de grote en integrale vraagstukken waar het Noorden zich voor gesteld ziet. Er is behoefte aan de integratie van bestaande onderzoeken, zodat vandaar uit een helder beeld ontstaat met duidelijke implicaties voor de regio. Een verrijking van inzichten, feitelijk onderbouwd, die verder kan bijdragen aan de verbetering van de effectiviteit van het beleid van maatschappelijke en regionale organisaties in het Noorden. En die de EBNN faciliteert een dialoog gaande te houden tussen deze organisaties, zodat op basis van een gedeelde visie een meer gecoördineerde (op de lange termijn gerichte) beleidsinzet in de regio plaatsvindt.

Met het agenderen van de Stand van het Noorden, beoogt de EBNN input te leveren aan een meer fundamentele en strategische discussie over de sociaal economische stand van het Noorden. Vanuit verschillende onafhankelijke invalshoeken en expertisegebieden beschrijft de Stand van het Noorden de noordelijke economie. Terugkijkend, het hier en nu beschouwend en de blik vooruitwerpend. Hierbij wordt enkel gebruik gemaakt van beschikbare data over de regio, bestaand onderzoek en de kennis en expertise van de bij de totstandkoming betrokken onderzoekers.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 van de Stand van het Noorden wordt ingegaan op externe ontwikkelingen die de economie van het Noorden nu of in de toekomst zullen raken. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 aan de hand van de belangrijkste cijfers de huidige sociaal economische situatie in Noord-Nederland geschetst. Tot slot wordt de blik vooruit geworpen. In het afsluitende hoofdstuk worden allereerst de meest actuele economische vooruitzichten gepresenteerd. Vervolgens worden in het licht van de voorgaande hoofdstukken de belangrijkste sociaal economische vraagstukken benoemd, waar het Noorden in de komend periode een antwoord op zal moeten vinden.

2. Externe ontwikkelingen

We leven in onzekere tijden. Als economen het gedrag van bedrijven beschrijven, gaan ze er vaak van uit dat de beslissers een duidelijk idee hebben over de kansverdeling van de uitkomsten, bijvoorbeeld dat er ongeveer 40% kans is dat een order doorgaat en 60% dat die order aan een ander wordt gegund. Een ondernemer kan dan het schip ingaan door te mikken op het scenario dat uiteindelijk geen werkelijkheid wordt. Maar als hij of zij een groot aantal van zulke afwegingen maakt, zullen de meevallers en de tegenvallers tegen elkaar kunnen worden weggestreept. Een belangrijke voorwaarde is echter wel dat de genoemde 40% en 60% bij benadering juist zijn. In de onzekere tijden waarin we nu leven bieden zulke denkkaders helaas weinig houvast. Op allerlei vlakken is de onzekerheid zo fundamenteel dat niemand een idee heeft over kansen. Toch moet er ook met betrekking tot de toekomstige inrichting van de Noord-Nederlandse economie beleid worden gemaakt. "First-mover advantages" maken het onmogelijk rustig af te wachten totdat alle stormen zijn gaan liggen. Het is dus essentieel de belangrijkste bronnen van de huidige onzekerheid in kaart te brengen. In samenhang met een helder beeld van waar de Noord-Nederlandse economie nu staat, kan dan op doordachte wijze door die stormen worden genavigeerd. Dat sluit falen zeker niet uit, maar biedt wel de mogelijkheid tot tijdige bijsturing indien dat nodig lijkt.

Het verloop van de coronapandemie geeft uiteraard de onzekerheid met de grootste impact. In het voorjaar van 2020 speelde het Centraal Planbureau (CPB) hier al op in, door niet (zoals gebruikelijk) met één economische raming te komen, maar door de uitkomsten van drie scenario's te publiceren. Ondanks deze terecht voorzichtige strategie heeft het CPB de voorspellingen intussen al een aantal keren bij moeten stellen. Nu de vierde golf (ondanks de vaccinaties) snel om zich heen grijpt en de beperkingen weer flink aangescherpt zijn, lijkt het een kwestie van tijd voordat het CPB weer terug zal moeten komen op eerder gepubliceerde ramingen. De onzekerheid over deze macro-economische cijfers weerspiegelt direct de enorme onzekerheid waarmee ook Noordelijke ondernemers te maken hebben als ze over investeringen na moeten denken.

De onzekerheid die met de pandemie samenhangt gaat veel verder dan het antwoord op vragen als "Hoeveel coronagolven volgen nog?", "Wanneer zijn de problemen in het internationale containervervoer voorbij?" en "Hoe lang duurt het nog voordat horecagelegenheden weer onbeperkt hun deuren kunnen openen?". Nu de pandemie veel langer duurt dan menigeen aanvankelijk dacht, is de kans veel groter dat sommige veranderingen een permanent karakter zullen hebben. Maar welke? Gaan bedrijven hun toeleveringsketens op grote schaal anders structureren, om minder afhankelijk te zijn van productiefaciliteiten in één land of regio? Zullen de voordelen van online vergaderen zo groot blijken te zijn, dat grotendeels thuiswerken de norm blijft, of blijkt de behoefte aan face-to-face interactie het winnen? Dit zijn slechts twee vragen waarover enorme onzekerheid bestaat, maar waarop het antwoord wel grote gevolgen kan hebben voor de economische ontwikkeling van Noord-Nederland.

De pandemie is zeker niet de enige bron van onzekerheid. Het heeft lang geduurd, maar nu lijkt het gevecht tegen klimaatverandering toch grote gevolgen te krijgen. In Nederland is dit momenteel het beste voelbaar met betrekking tot de terugdringing van de stikstofuitstoot. Veel meer dan eerder blijkt nu dat bescherming van onze leefomgeving, beperkingen op andere terreinen betekent. De beperkingen zijn ongelijk verdeeld over Nederland en Europa, door verschillen in de aanwezigheid van te beschermen natuur en in de sectorale samenstelling van regionale economieën. Het is goed te bestuderen welke kansen en bedreigingen dit voor

Noord-Nederland oplevert, maar alleen in een bredere context. Hoe serieus gaan Nederland, Europa en de wereld de uitstoot van broeikasgassen aanpakken? Er werden veel mooie woorden op de klimaatop in Glasgow gebedzgd, maar het is hoogst onzeker of deze zullen leiden tot milieubelastingen die zodanig zullen "bijten" dat grootschalige investeringen in de waterstofeconomie commercieel gezien interessant worden en/of radicale veranderingsprocessen in de landbouwsector rendabel zullen zijn. Duidelijke antwoorden op deze vragen zouden het leven van ondernemers en makers van regionaal ontwikkelingsbeleid aanzienlijk eenvoudiger maken, maar ze zijn er niet.

Dan zijn er legio geopolitieke onzekerheden. Zoals tijdens de pandemie nog maar weer eens overduidelijk is geworden, zijn bedrijven en consumenten in heel Nederland sterk afhankelijk van productie in China. Tegelijkertijd lijkt de Chinese regering een strategie te hebben ontwikkeld waarin goede relaties met Europese overheden een aanzienlijk lagere prioriteit hebben dan eerder. Niemand kan met enige zekerheid zeggen welke uitwerkingen dit zal hebben voor de mogelijkheden met Chinese bedrijven zaken te blijven doen. En wat gaat er gebeuren met de beschikbaarheid van energie en de prijs ervan? Er zijn veel factoren die dit beïnvloeden, maar de grillen van de Russische overheid en de reacties daarop van "Brussel" spelen een grote rol.

Ook dicht bij huis zijn er verwickelingen in de internationale politiek die aan de onzekerheid bijdragen. De Brexit-saga is nog lang niet ten einde en veel van de gevolgen worden pas voelbaar als allerlei nu nog geldende overgangsmaatregelen niet meer van kracht zijn. Nu ligt ook Polen nog eens op ramkoers met de rest van de EU. Economisch gezien lijkt het land nauwelijks zonder het lidmaatschap van de EU te kunnen, maar Brexit heeft laten zien dat economische belangen niet altijd heilig zijn. Een uittreden van Polen zou een einde maken aan de beschikbaarheid van goedkope Poolse arbeidskrachten voor Noord-Nederlandse bedrijven, terwijl de arbeidsmarkt in Nederland al erg krap is. Is het voor bedrijven in onze regio de moeite waard te investeren in veranderingen in hun productieprocessen, om een gebrek aan relatief goedkope arbeidskrachten op te kunnen vangen? Onzekerheid alom, dus een goed antwoord is moeilijk te geven.

Tenslotte is er meer onzekerheid dan anders over het gedrag van consumenten. Gaan ze, als de pandemie voorbij is, weer net zo vrolijk skiën in Oostenrijk en op vliegvakantie naar Kroatië of Turkije? Of leidt een groter bewustzijn met betrekking tot klimaatverandering tot een grotere populariteit van toerisme in eigen land, rond de Friese Meren, in Blauwestad of in de Drentse bossen? Verder zijn deskundigen het er niet over eens hoe groot de bubbel op de huizenmarkt is. Is deze zo groot dat hij eerder morgen dan overmorgen zal knappen, met alle gevolgen voor consumentenbestedingen van dien? Of valt het allemaal erg mee en zullen consumentenbestedingen op peil blijven? Het is niet te zeggen. En hoe zal de versnelling van de technologische vooruitgang op het gebied van informatie- en communicatietechnologie ("zoomen" zal ongetwijfeld een plekje krijgen in de volgende Van Daele) de locatiekeuze van consumenten beïnvloeden? Wil iedereen dicht bij de economische activiteit in de Randstad blijven wonen, of gaan veel mensen er de komende jaren de voorkeur aan geven in de relatieve rust van, bijvoorbeeld, Noord-Nederland te wonen? De tijd zal het leren.

We leven in een tijd van "maximale onzekerheid". Goeroes zeggen de wijsheid in pacht te hebben, maar spreken elkaar in de praktijk vaak tegen. Bedrijven en beleidsmakers op het gebied van regionale ontwikkeling hebben weinig houvast. Maar is dan echt alles vloeibaar en onzeker? Nee, dat is zeker niet het geval. Er is een toename van diversiteit aan leefvormen, met veranderende voorkeuren op het terrein van werk en privé, we worden gemiddeld nog steeds ouder en in het Noorden is dit sneller merkbaar dan elders. Technologische

ontwikkelingen blijven productiewijzen veranderen, met gevolgen voor de benodigde vaardigheden van de beroepsbevolking. De snelheid en aard van het werk, ook wel de intensivering van werk genoemd, blijft toenemen. De voorspellingen dat werk verdwijnt als gevolg van automatisering en robotisering komen vooralsnog niet uit, eerder is het omgekeerde het geval en groeit de werkgelegenheid. Dat nog steeds een groot deel van de bevolking daarvan niet profiteert en onbenut aan de zijkant staat, geldt helaas onverminderd ook voor Noord-Nederland. Digitale geletterdheid is, met het oog op een snel veranderende digitale samenleving, een basisvoorwaarde om in de samenleving en economie te kunnen functioneren? En dit zal ongetwijfeld zo blijven, hoe de vele onzekere processen uiteindelijk ook uitpakken.

In deze tijd van “maximale onzekerheid” zijn er dus wel boeien waarlangs gevaren kan worden. Daarbij hebben we de wind in de zeilen. De financiële middelen om te investeren in de Noord-Nederlandse economie zijn ongekend groot en leggen een zware verantwoordelijkheid op regionale bestuurders om zorgvuldig met dit gemeenschapsgeld om te gaan. Versnippering, eigenbelang, en inefficiënte bestedingen liggen op de loer. Waarborgen moeten worden ingebouwd om de duurzaamheid van investeringen te waarborgen en projectocratie te voorkomen.

Dit rapport schetst de recente stand van de Noord-Nederlandse economie, op basis van feitelijke informatie. Het beschouwt een grote verscheidenheid aan aspecten. Het zet de Noord-Nederlandse stand van zaken ook af tegen die van andere Nederlandse regio's en een aantal regio's in de EU die in 2016 sterk op Noord-Nederland leken. Met betrekking tot sommige aspecten deed het Noorden het sindsdien goed, op andere terreinen is het hier minder gegaan. Het rapport kan helaas niet de rol van een glazen bol vervullen. Hopelijk geeft het in het rapport geschetste objectieve beeld wel aanknopingspunten voor beleid dat de kans op een gunstige economische ontwikkeling van Noord-Nederland vergroot. Onzekerheid levert immers niet alleen problemen op, maar biedt ook kansen op verandering in positieve zin.

3. De stand van de Noordelijke economie

3.1 Inleiding

Ten behoeve van de publicatie van de Stand van het Noorden, wordt de sociaal economische situatie van het Noorden gemonitord langs een set van indicatoren¹. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen uit de monitor gepresenteerd. De bevindingen worden nader geduid, waarbij waar relevant gebruik wordt gemaakt van bestaand (wetenschappelijk) onderzoek en/of korte analyses van aanvullende databronnen. Ook wordt de ontwikkeling van de huidige sociaal economische situatie geduid in het licht van de ontwikkeling die wij in de rest van Nederland zien en, waar de cijfers het toelaten, de gemiddelde ontwikkeling van een groep vergelijkbare Europese regio's. Voor de verantwoording hierover verwijzen wij naar de bijlage.

In de presentatie van de belangrijkste bevindingen in dit hoofdstuk, onderscheiden wij een drietal niveaus. De gepresenteerde uitkomsten op 'Niveau 1: de Noordelijke Economie', laten vooral zien hoe de economie van Noord-Nederland er nu voor staat. De uitkomsten op 'Niveau 2: Strategisch' laten zien hoe het op dit moment gesteld is met de kwaliteit van het ecosysteem voor ondernemerschap en innovatie in het Noorden. Daarbij geldt dat de kwaliteit van dit ecosysteem (deels) middels beleid is te beïnvloeden en mede bepalend is voor de ontwikkeling van de gepresenteerde uitkomsten op Niveau 1. In de laatste paragraaf worden de uitkomsten van de monitor op 'Niveau 3: Maatschappelijk Opgaven' gepresenteerd. De uitkomsten in deze paragraaf laten de impact van de economie zien op de maatschappelijke opgaven van Noord-Nederland en de ontwikkeling van de brede welvaart. Om de gepresenteerde bevindingen op de drie verschillende niveaus in de juiste context te kunnen plaatsen, wordt in paragraaf 3.1 allereerst kort ingegaan op waar Noord-Nederland vandaan komt en worden in paragraaf 3.2 enkele demografische ontwikkeling beschouwd.

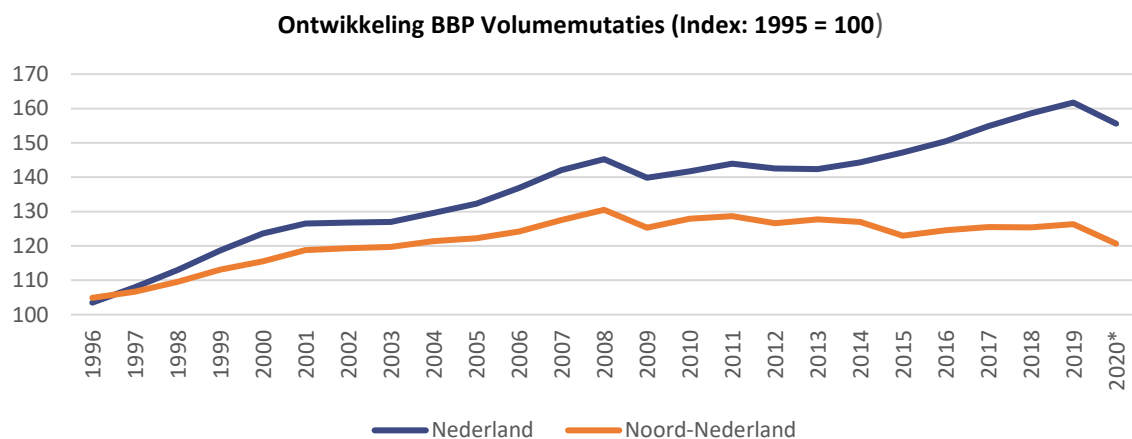
3.1.1 Historische context

Om de ontwikkeling van het Noorden te kunnen duiden is het zaak een beeld te hebben waar Noord-Nederland vandaan komt. In paragraaf 3.2 van deze Stand van het Noorden wordt zichtbaar dat de ontwikkeling van Noord-Nederland op veel indicatoren achterblijft ten opzichte van het landelijke ontwikkeling. Dit past in het langjarige beeld van de ontwikkeling van het Noorden ten opzichte van Nederland. De ontwikkeling van het bruto regionaal product en het aantal werkzame personen lag de afgelopen decennia structureel lager.

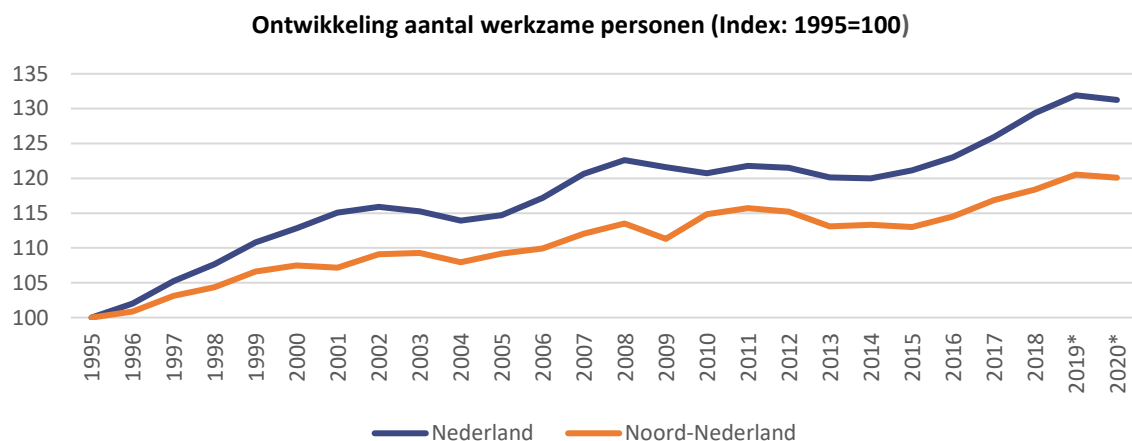
De demografische opbouw van de regio, de productiestructuur en specifieke regionale kenmerken, zoals de kwaliteit van het ondernemerschapsklimaat, zijn belangrijke verklaringen voor het tempoverschil. In paragraaf 3.2 en paragraaf 3.3 wordt hier nader bij stil gestaan. Ondanks het verschil in groeitempo, zien wij in dit rapport dat de werkloosheid in het Noorden anno nu op een vergelijkbaar (laag) niveau ligt als het landelijke gemiddelde en dat het gemiddelde inkomen per huishouden niet ver onder het landelijke gemiddelde ligt. En als ook aspecten op het gebied van onder andere gezondheid, onderwijs, het leefklimaat, sociale cohesie en veiligheid worden meegenomen (zie paragraaf 3.3), zien we zelfs dat het in het Noorden,

¹ In de bijlage is een overzicht opgenomen van alle indicatoren die onderdeel uit maken van de 'monitor Stand van het Noorden'.

gemiddeld genomen, net wat beter toeven is dan in de rest van Nederland. Het feit dat het Noorden haar eigen kenmerken heeft en een andere dynamiek kent, betekent dus niet dat het hier slechter gaat. Dit gegeven dient dan ook meegenomen te worden in de duiding van de huidige stand van de Noordelijke economie en bij het vaststellen van mogelijke implicaties van ontwikkelingen die wij hierin zien.



Bron: CBS, Regionale Kerncijfers



Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

3.1.2 Demografische ontwikkeling

Bevolkingsomvang²

De bevolking in Noord-Nederland is in 2021 1.732.610 personen groot. Dat is bijna 10% van de totale Nederlandse bevolking. Van de Noordelijke bevolking is 14,8% jonger dan 15 en 9,5% is 75 jaar of ouder. Het overige deel, de categorie 15-74 jarigen heeft een aandeel van 75,7% en is 1.311.910 personen groot. Dit betreft de potentiële beroepsbevolking van het Noorden.

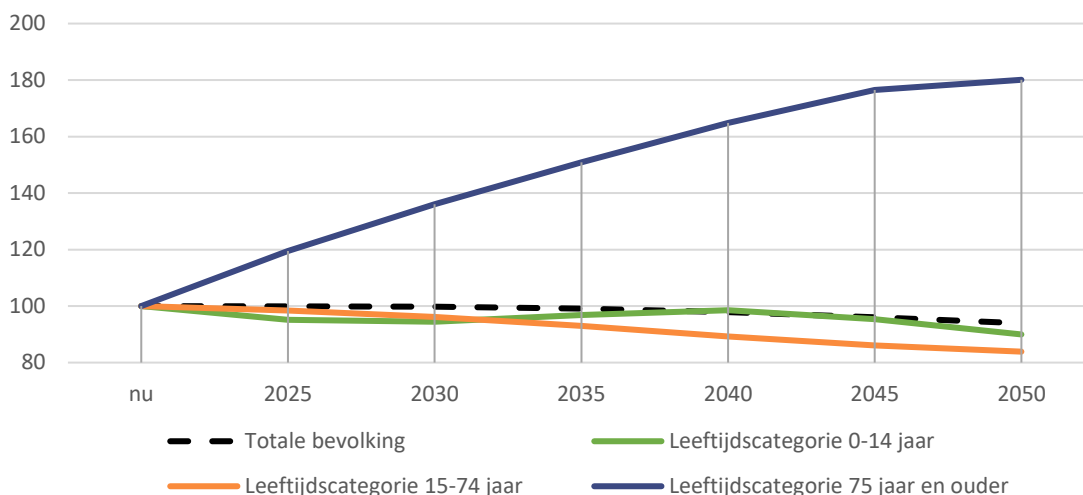
Bevolkingsprognoses

De bevolking van het Noorden neemt in omvang af en die daling blijft zeker tot in 2050 doorzetten. Volgens de Primos ramingen zal die bevolkingsdaling in de eerste jaren nog beperkt zijn (-980 personen tot 2025), maar daarna versnellen. De verwachting is dat het Noorden in 2050 nog 1.627.450 inwoners zal tellen.

² Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

Daarmee daalt het aandeel van het Noorden binnen Nederland tot 8,4%. Het gewicht van het Noorden binnen Nederland zal dus de komende decennia gestaag afnemen.

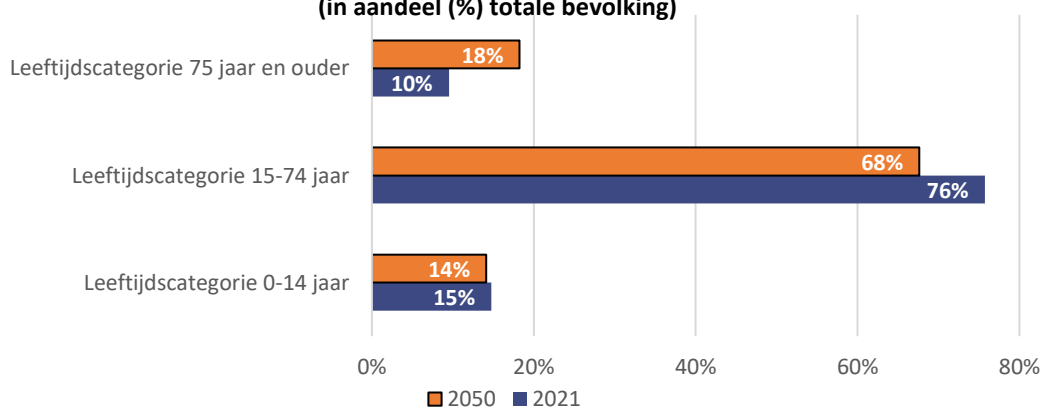
Bevolkingsprognose Noord-Nederland naar leeftijd (index: 2021=100)



Bron: ABF Research - Primos Prognose

Niet de alleen de omvang verandert, maar ook de samenstelling. Het aandeel van de categorie tot en met 14 jaar zal weliswaar afnemen, maar blijft in aandeel ongeveer gelijk (14,1% in 2050), het aandeel 75-plussers zal sterk toenemen, in 2050 zal 18,2% van de Noordelijke bevolking tot deze groep behoren. De sterkste afname, zowel absoluut als relatief, komt voor rekening van de categorie 15-74 jarigen. Hun aandeel neemt nu al flink af en zal dat tot 2050 blijven doen. Het aandeel slinkt tot 67,6%. In absolute zin gaat het om een afname van 211.550 personen.

Bevolkingssamenstelling Noord Nederland nu en straks (in aandeel (%) totale bevolking)



Bron: ABF Research - Primos Prognose

De beroepsbevolking

De bevolkingsdaling heeft dus lange tijd boven de Noordelijke markt gehangen en was al van verre te zien, maar deze daling is nu aan de hand. Voor de economie is vooral de daling van de groep 15-74 jarigen zeer relevant, dit betreft immers de potentiële beroepsbevolking, het is de vijver waarin (Noordelijke) werkgevers vissen. Deze groep krimpt tot en met 2025 met 20.810 personen. Dat wil zeggen dat in een arbeidsmarkt die

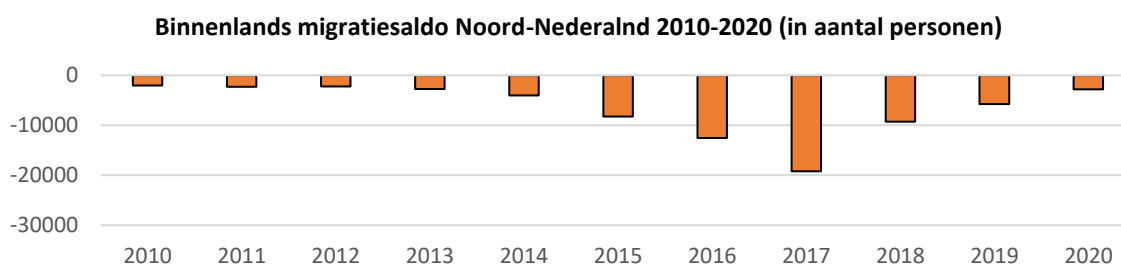
inmiddels al ongemeend krap is, de beroepsbevolking (het deel van deze groep dat kan/wil/moet werken) met ongeveer 15.000 personen zal afnemen. Er is in het Noorden nog enig theoretisch arbeidspotentieel. Wanneer het Noorden de werkloosheid tot aan het landelijke niveau zou kunnen laten dalen en de arbeidsparticipatie tot het landelijke niveau kan laten stijgen, dan zouden er in het Noorden circa 12.800 mensen extra aan het werk zijn. Dat is echter niet voldoende om de daling op te vangen (nog los van mismatches en andere factoren).

Na 2025 zet deze daling versneld door. In 2050 is de Noordelijke beroepsbevolking circa 150.000 personen kleiner. Landelijk groeit de beroepsbevolking, zij het dat deze groei bescheiden is (180.000 personen tot 2050). Vanuit deze specifiek voor het Noorden geldende demografische ontwikkeling ontstaan ook specifieke opgaven. Het landsdeel bevindt zich in een andere situatie dan Nederland als geheel.

De bovengenoemde ontwikkeling doet zich in alle drie Noordelijke provincies in min of meer gelijke mate voor. Friesland heeft van de drie Noordelijke provincies de grootste bevolking (651.290) en dat blijft zo. Groningen telt in 2021 586.690 inwoners en Drenthe 494.630. Naar verhouding daalt de Drentse bevolking en ook de beroepsbevolking het snelste. In deze provincie neemt de beroepsbevolking tot en met 2025 af met 6.400 personen, gevolgd door Friesland met 4.900 personen en Groningen met 3.400 personen (ondanks het feit dat de stad Groningen nog in omvang blijft groeien). Tot 2050 daalt de beroepsbevolking in Groningen in absolute zin het hardst (-55.000 personen), in Friesland bedraagt de daling 51.000 personen en in Drenthe 41.000 personen. De drie provincies zitten dus in min of meer hetzelfde schuitje.

Migratie

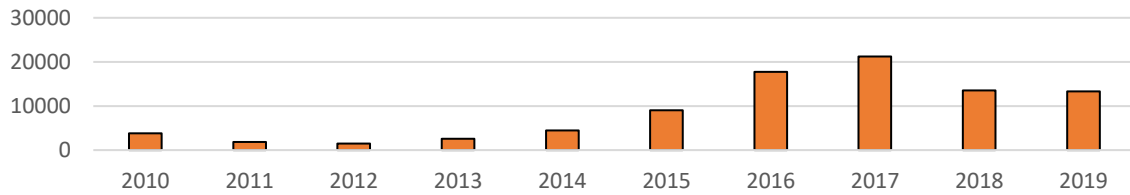
Om goed zicht te hebben op de Stand van het Noorden is ook gekeken naar migratie. Het Noorden heeft al jaren een negatief binnenlands migratiesaldo. Dit saldo schommelt sterk van jaar tot jaar, maar is bijna structureel negatief. De afgelopen jaren is het vertrekoverschot afgenomen. In 2020 bedroeg het saldo afgerond -2.800, in 2017 stond de teller nog op -19.200. Over de periode 2010-2020 zijn per saldo 71.200 mensen vanuit het Noorden naar andere landsdelen vertrokken. De groep met het grootste vertrekoverschot is de leeftijdscategorie 15-30 jarigen (-44.600). In dit cijfer schuilt het Noordelijke vraagstuk van de braindrain waar het Noorden mee van doen heeft. Vanaf 45 jaar is het binnenlands migratiesaldo licht positief (+2.000). Kijken we naar de potentiële beroepsbevolking (15-74 jaar), dan bedraagt, over de gehele periode bezien, het vertrekoverschot 51.200 personen. Dat betekent dat tussen 2010 en 2020 de beroepsbevolking in het Noorden, als gevolg van een vertrek naar elders in Nederland, is afgenomen met circa 36.000 personen.



Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

Als we kijken naar het buitenlandse migratiesaldo, wordt voor Noord-Nederland een ander beeld zichtbaar. Het Noorden heeft hier al jaren een positief saldo. Ten opzichte van het gemiddelde niveau in de periode 2010-2014, zien we dat het vestigingsoverschot in de afgelopen periode fors in omvang is toegenomen. Met name de instabiliteit in het Midden-Oosten en in delen van Afrika heeft hier in sterke mate aan bijgedragen.

Buitenlands Migratiesaldo Noord-Nederland 2010-2019 (in aantal personen)



Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

3.2 Niveau 1: de Noordelijke economie

3.2.1 De omvang en ontwikkeling van de economie

Bruto Binnenlands Product³

Het BBP van Noord-Nederland bedroeg in 2019 € 61,1 miljard (marktprijzen), oftewel 7,5% van de Nederlandse economie. Inclusief gaswinning is de provincie Groningen de grootste van drie Noordelijke provincies met een BBP van € 24,7 miljard (3,0% van NL), gevolgd door Friesland met € 20,7 miljard (2,6% van NL) en Drenthe met 15,7 miljard (1,9% van NL).

Per inwoner omgerekend ligt het BBP in het Noorden lager dan het Nederlands gemiddelde: € 35.400 per inwoner in het landsdeel versus € 46.700 landelijk. De waarde van het Noorden is de laagste van alle landsdelen. Het Westen van het land heeft het hoogste BBP per inwoner: gemiddeld € 52.900. Noord-Holland is de provincie met het hoogste BBP per inwoner, te weten € 62.000. Dat is bijna twee keer zo hoog als in Friesland en Drenthe (beide circa € 32.000). In Groningen ligt het BBP per inwoner als gevolg van de gaswinning met € 42.200 nog enigszins in de buurt van het landelijk gemiddelde. Het BBP per inwoner in de Europese referentiegroep bedraagt € 30.900 en bevindt zich daarmee onder het Noord-Nederlandse cijfer.

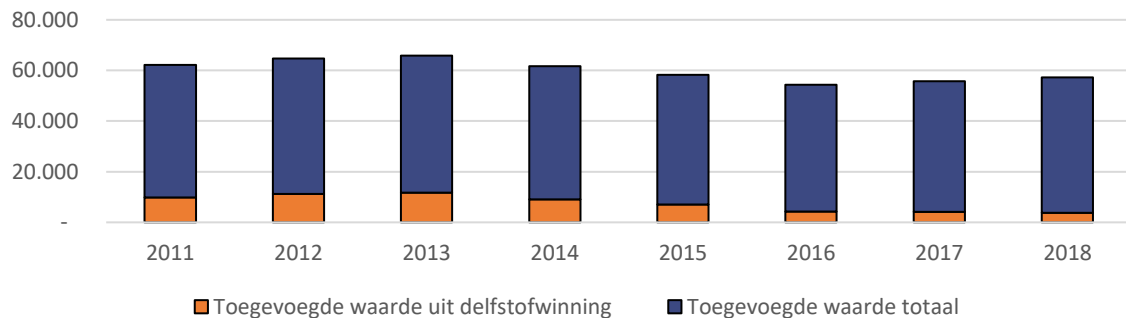
Ook qua ontwikkeling van het BBP blijft het Noorden achter bij Nederland als geheel. Landelijk groeide het BBP tussen 2010 en 2019 met 26,8%, in het Noorden bedroeg de groei 8,7%. Dat geldt ook voor het BBP per inwoner: +7,9% in Noord-Nederland versus +21,4% landelijk. Voor de Europese referentiegroep is de ontwikkeling alleen vanaf 2015 bekend. Tussen 2015 en 2019 groeide de economie van deze groep regio's met gemiddeld 10,9% en ook dat cijfer ligt behoorlijk hoger dan de Noordelijke groeivoet.

Binnen het Noorden zijn de verschillen aanzienlijk. In Friesland groeide het BBP per inwoner met 17,3%, in Drenthe met 15,2% en in Groningen daalde het cijfer met 2,7%.

Er zijn enkele verklaringen te geven voor de lagere BBP cijfers in het Noorden. De belangrijkste is de ontwikkeling van de gaswinning die zwaar doorweegt in de Groningse (en Noord-Nederlandse) cijfers. Het effect van de afbouw van de gaswinning wordt goed zichtbaar, wanneer gekeken wordt naar de ontwikkeling van de toegevoegde waarde die in Noord-Nederland wordt geproduceerd. In 2011 had de sector delfstofwinning (waar ook de aardgasbaten aan worden toegerekend) nog een aandeel van 19% in de totale toegevoegde waarde van het Noorden, in 2018 bedroeg dit aandeel nog slechts 7,2%. De totale toegevoegde waarde die in de delfstofwinning werd gerealiseerd, daalde in de periode 2011-2018 met meer dan 61% (€ 6 miljard).

³ Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

Ontwikkeling toegevoegde waarde Noord-Nederland (in miljoen €)



Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

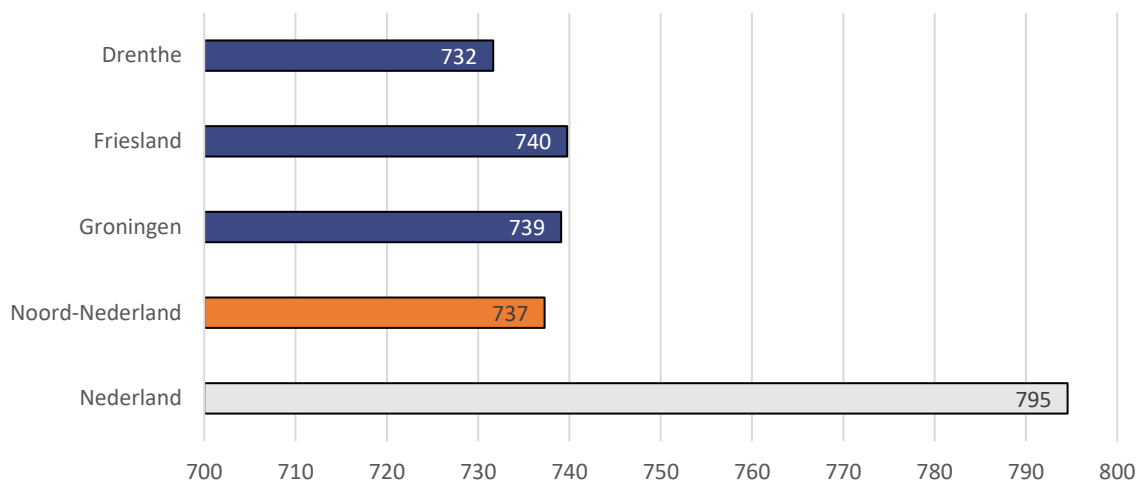
Gecorrigeerd voor delfstofwinning komt Groningen ongeveer uit op het landelijke gemiddelde, mede door de sterke groei van de stad Groningen. Het Noorden scoort een paar procentpunten onder het landelijke niveau. Na correctie voor de gaswinning heeft Groningen de sterkste groei, gevolgd door Drenthe en Friesland.

Een tweede verklaring voor het relatief lage BBP van Noord-Nederland is de sectorstructuur. Noord-Nederland heeft veel bedrijvigheid in sectoren met een relatief lage bruto toegevoegde waarde. Daarnaast is er de mix van regio specifieke factoren die bepalend zijn, zoals het vestigingsklimaat en het ondernemers ecosysteem, opleidingsniveau, kwaliteit van ondernemerschap en management, internationale oriëntatie en participatiegraad. De combinatie van de productiestructuur en regio specifieke kenmerken, zorgt er onder meer voor dat er op dezelfde soort activiteiten minder wordt verdiend (een lager verdienvermogen) en dat de economie van het Noorden anders reageert op conjuncturele ontwikkelingen: de economische groei van het Noorden komt ongeveer gelijk met de rest van Nederland tot stilstand bij laagconjunctuur, maar trekt gemiddeld twee jaar later aan dan de rest van Nederland bij hoogconjunctuur. De Noord-Nederlandse economie mist tractie en heeft daardoor in elke economische cyclus één tot twee jaren van economische groei minder. Dit alles bij elkaar opgeteld zorgt er voor dat het aandeel van Noord-Nederland binnen de Nederlandse economie gestaag daalt.

Werkgelegenheid

Noord-Nederland telde in 2020 808.800 arbeidsplaatsen. Binnen het Noorden is Friesland de grootste in werkgelegenheid met 300.660 arbeidsplaatsen, Groningen is de tweede in omvang met 285.940 arbeidsplaatsen, gevolgd door Drenthe met 222.190. Opgeteld is het Noorden goed voor 9% van de totale Nederlandse werkgelegenheid.

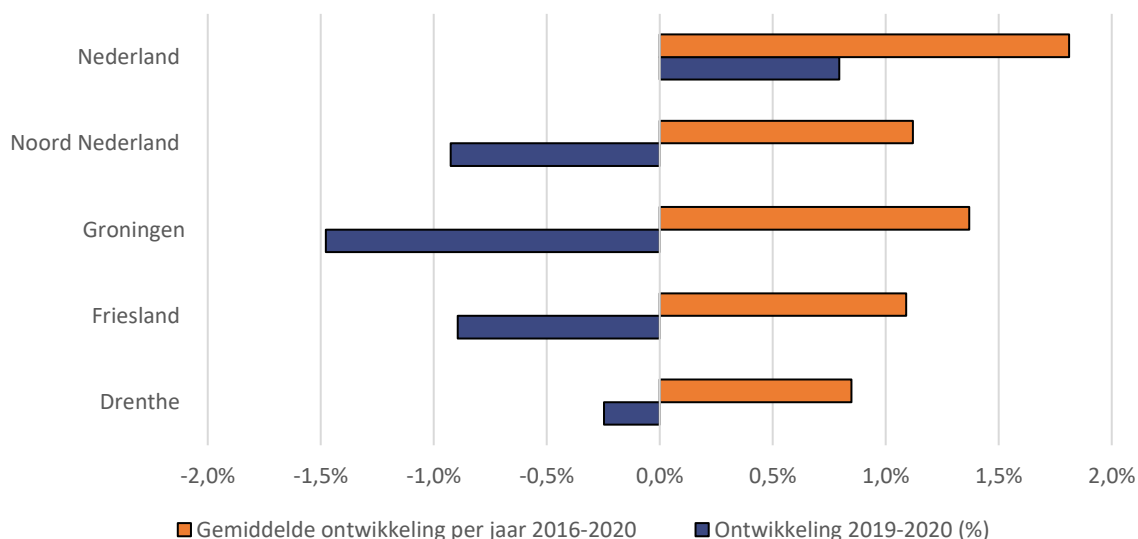
Aantal banen per 1.000 inwoners in de leeftijdscategorie 15-65 jaar



Bron: Stichting LISA & CBS, Regionale Kerncijfers

In het Noorden nam de werkgelegenheid ten opzichte van 2019 af met 0,9%, landelijk was er nog sprake van een bescheiden groei (+0,8%). Over een iets langere periode bezien (2016-2020) lag de groei in het Noorden ook lager dan in Nederland als geheel: respectievelijk +1,1% en +1,8% per jaar. Binnen het Noorden groeit Groningen het snelst (+1,4% per jaar), gevolgd door Friesland (+1,1%) en Drenthe (+0,9%). Gecorrigeerd voor de ontwikkeling van de beroepsbevolking deed het Noorden het iets beter, maar de achterblijvende groei kan daar niet volledig door worden verklaard. Ook de sectorstructuur (de kleinere commerciële dienstverlening) en regionale kenmerken (zoals hierboven reeds genoemd) zijn hier debet aan.

Werkgelegenheidsontwikkeling 2016-2020 & 2019-2020 (%)



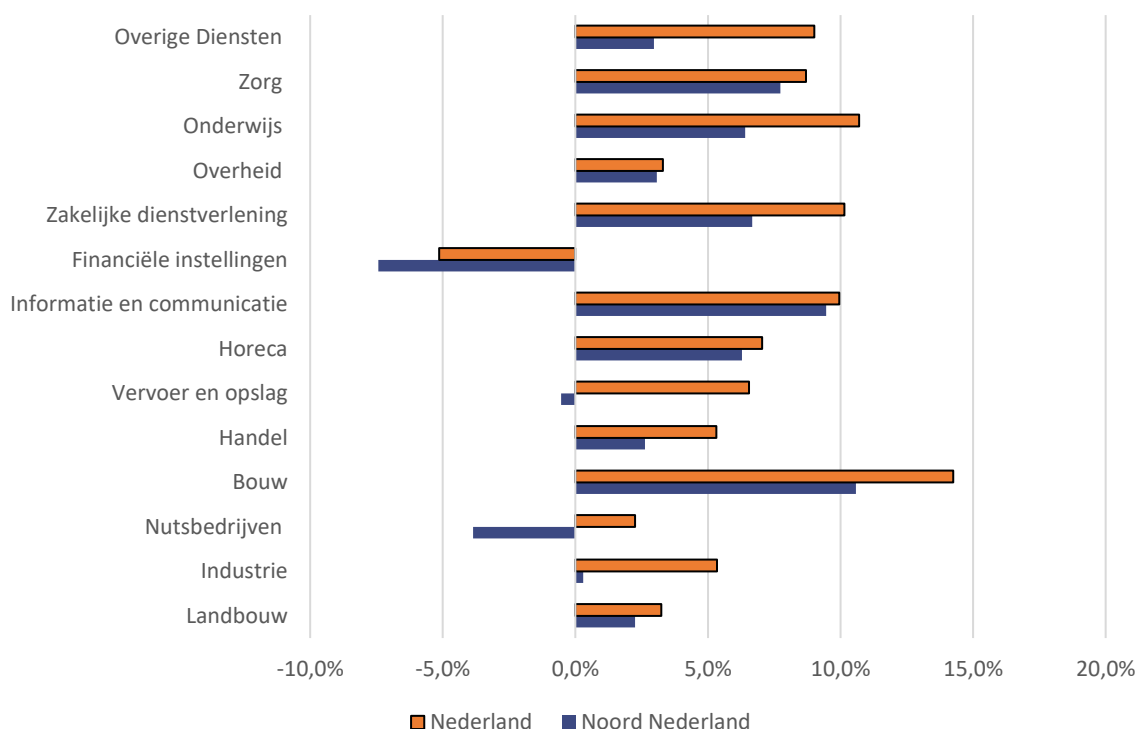
Bron: Stichting LISA

Opvallend is het voornoemde verschil in ontwikkeling tussen de jaren 2019 en 2020 waarbij de werkgelegenheid landelijk groeide en in het landsdeel Noord afnam. Alle sectoren droegen bij aan dit verschil in ontwikkeling, ofwel door een lagere groei, ofwel door een sterkere krimp dan hun landelijke counterparts. Binnen Noord-Nederland nam de werkgelegenheid het sterkst af in Groningen (-1,5%), in Friesland nam de werkgelegenheid af met 1,1% en in Drenthe met 0,9%.

Voor het eerst in vijf jaar was er in het afgelopen jaar weer sprake van een werkgelegenheidsdaling. Een redelijk abrupte kentering, die mogelijk kan worden verklaard door de lockdown die in maart 2020 van kracht werd. De peildatum voor de cijfers van 2020 betrof april. Sommige sectoren groeiden door, maar in een aantal sectoren sloeg de groei van het ene op het andere jaar om in krimp. Vooral in de industrie, de transportsector en de horeca nam de werkgelegenheid snel af (en ook sneller dan in de rest van Nederland). Deze sectoren lijken extra gevoelig te zijn geweest voor het type crisis waarin we vanaf begin 2020 verkeerden. Door hun afhankelijkheid van consumptieve bestedingen, hun positie in en afhankelijkheid van internationale ketens, maar misschien ook wel hun liquiditeitspositie (waardoor een lockdown onmiddellijk leidt tot ontslag van personeel).

Over de periode 2016-2020 bezien ligt de werkgelegenheidsontwikkeling in alle sectoren onder het landelijke gemiddelde. Het is dus niet zo dat het Noorden last heeft van één of twee onder presterende sectoren, over de gehele linie blijft de ontwikkeling achter. Zo nam de werkgelegenheid in de industrie landelijk toe met 5,3%, en in het Noorden met 0,3%. In de bouw groeide de werkgelegenheid landelijk met 14,3%, in het Noorden met 10,6%, ondanks bijvoorbeeld de aardbevingshersteloperatie. In sommige sectoren zet de krappe arbeidsmarkt een rem op de groei, maar de arbeidsmarkt is in het Noorden overwegend iets minder krap dan landelijk. We moeten de verklaring dan ook echt zoeken in minder tractie.

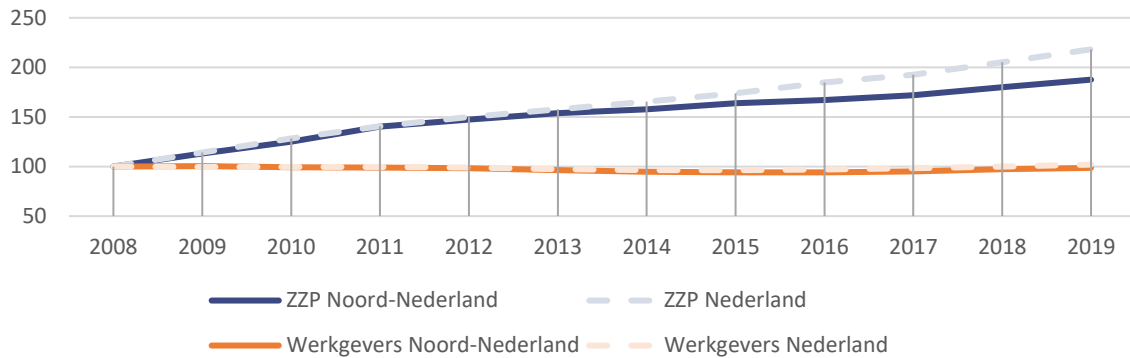
Werkgelegenheidsontwikkeling per sector 2016-2020 (%)



Bron: Stichting LISA

De groei van de werkgelegenheid in de afgelopen jaren komt volledig op het conto van de zzp'ers. De werkgelegenheid bij de werkgevendende bedrijven is al jaren min of meer stabiel. Deze laatste groep is in absolute zin nog wel steeds goed voor het gros van de werkgelegenheid, maar de zzp'ers vormen de banenmotor, niet het mkb.

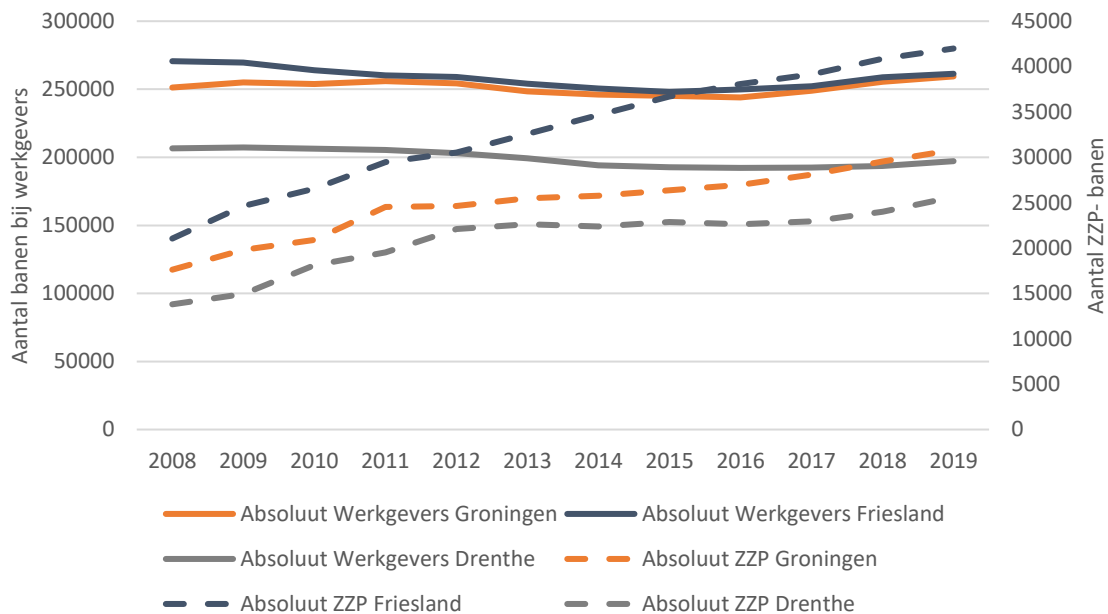
Ontwikkeling aantal werkgevers en zzp'ers (index: 2008=100)



Bron: Stichting LISA

In absolute zin neemt met de groei van de zzp'ers dus ook de werkgelegenheid toe. Elke nieuwe zzp'er betekent een extra arbeidsplaats. De toegevoegde waarde van veel van deze zzp'ers voor de Noordelijke economie is echter beperkt. De afgelopen jaren is er een wildgroei ontstaan met duizenden nieuwe coaches en trainers, gastouders, webwinkels, organisatieadviseurs, alternatieve genezers en overige business-to-business en business-to-consumer dienstverleners. Een marginalen- of snuisterijeneconomie die deels het gevolg is van veranderde arbeidsverhoudingen en deels doordat steeds meer mensen zelf vorm en inhoud aan hun leven en carrière willen geven. Dit vormt qua omvang een groot talentpotentieel dat, in een krappere wordende arbeidsmarkt, met meer toegevoegde waarde aangewend kan worden.

Absolute ontwikkeling van banen bij werkgevers en zzp'ers

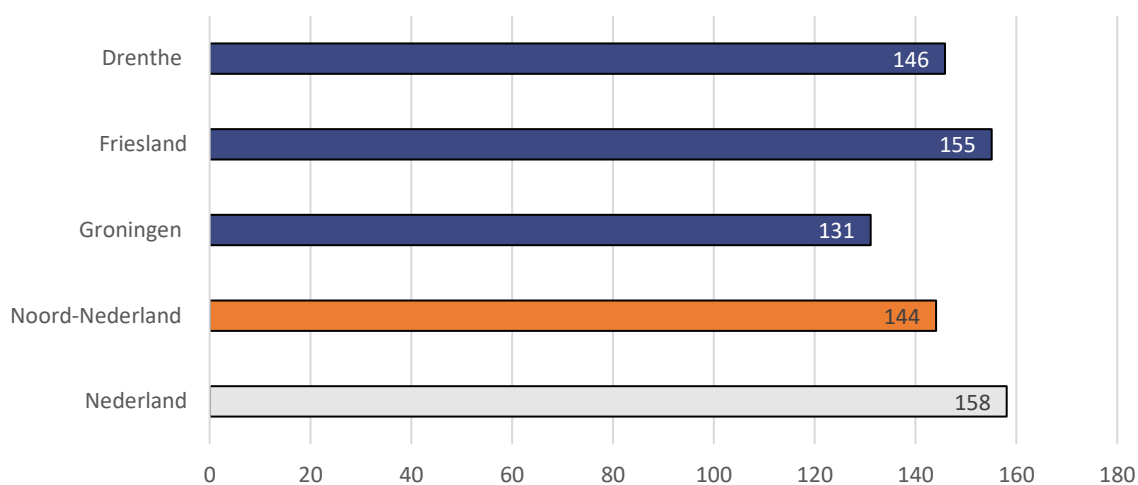


Bron: Stichting LISA

Vestigingen

Noord-Nederland telde in 2020 158.050 vestigingen, 8,8% van het totaal aantal vestigingen in Nederland. Het gaat hier om vestigingen van bedrijven, instellingen en andere organisaties waar betaalde arbeid wordt verricht. Van de drie Noordelijke provincies heeft Friesland de meeste vestigingen, ruim 63.000 in getal. Groningen telt er 50.720 en Drenthe 44.290. Vooral de Friese economie wordt gekenmerkt door kleinschaligheid, zo blijkt wanneer het aantal vestigingen wordt afgezet tegen de werkgelegenheid.

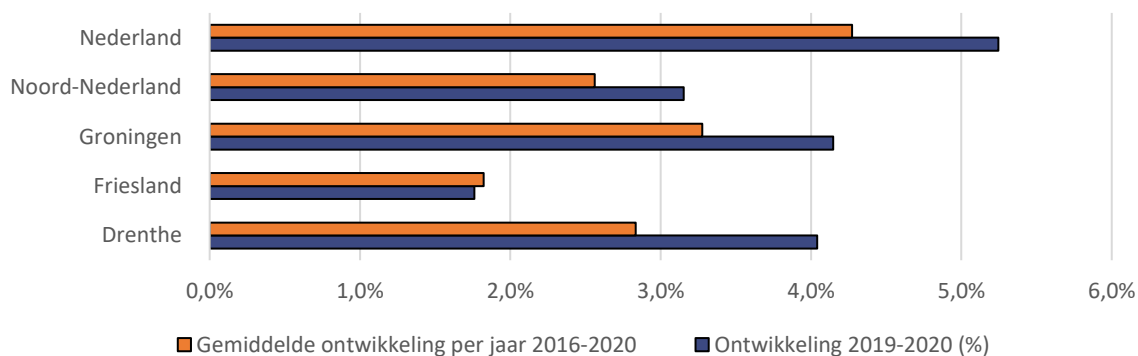
Aantal vestigingen per 1.000 inwoners in de leeftijdscategorie 15-65 jaar



Bron: Stichting LISA & CBS, Regionale Kerncijfers

Terwijl de werkgelegenheid in het Noorden tussen 2019 en 2020 daalde, telde het landsdeel in 2020 per saldo 3,2% meer vestigingen dan in het voorgaande jaar. Landelijk groeide het aantal vestigingen zelfs met 5,3%. In Friesland nam het aantal vestigingen toe met 1,8%, in de andere twee provincies met meer dan 4%. Over de periode 2016-2020 gezien bedroeg de jaarlijkse groeivoet in Noord-Nederland 2,6% tegenover 4,3% landelijk. Groningen droeg met 3,3% het meeste bij aan de Noordelijke groei, gevolgd door Drenthe met 2,8% en Friesland met 1,8%. De lagere groei in het Noorden is waarschijnlijk het gevolg van een optelsom van meerdere factoren zoals minder ondernemerschap, lagere groei van de beroepsbevolking en een arbeidsmarkt met andere arbeidsmarktverhoudingen (waarbij relatief meer mensen bij een werkgever aan de slag gaan dan vanuit een eigen onderneming opereren).

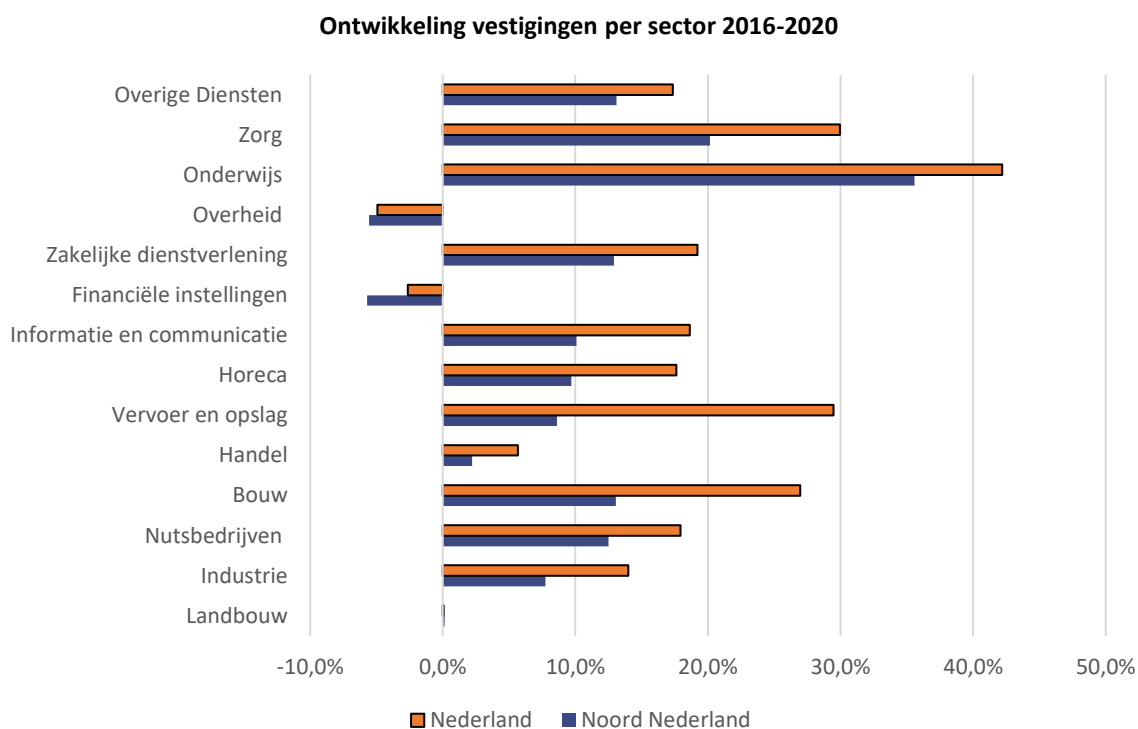
Ontwikkeling vestigingen vestigingen 2016-2020 & 2019-2020 (%)



Bron: Stichting LISA

Net als bij de werkgelegenheid geldt ook voor de ontwikkeling van het aantal vestigingen, dat de ontwikkeling in het Noorden in alle sectoren lager ligt dan het landelijke gemiddelde. Net als in de rest van Nederland groeide het aantal vestigingen het hardst in het onderwijs, namelijk met 36% in vier jaar tijd. Dat heeft onder meer te maken met de snelle groei van het aantal coaches en zelfstandige (private) onderwijsprofessionals en de extramuralisering van het initiële onderwijs. Ook in de zorg (+20%), de overige dienstverlening (waar de persoonlijke verzorging onderdeel van uit maakt) en de bouw steeg het aantal vestigingen sterk. Verder

zijn er specifieke niches in de zakelijke dienstverlening en bijvoorbeeld de webwinkels die in snel tempo groeien.



Bron: Stichting LISA

De groei van het aantal vestigingen komt (bijna) volledig voor rekening van de zzp'ers. Het aantal werkgevende bedrijven is al jaren stabiel. Dit geldt voor het Noorden, maar ook voor Nederland als geheel.

Ondernemersvertrouwen⁴

Het ondernemersvertrouwen is een stemmingsindicator van het CBS, die de richting aangeeft waarin de economie (het bruto binnenlands product, BBP) zich naar verwachting zal ontwikkelen. Overwegend geldt dat hoe optimistischer of pessimistischer de ondernemers gestemd zijn, des te meer de waarde van het ondernemersvertrouwen positief of negatief zal afwijken van de nullijn en des te groter de verwachting is dat de ontwikkeling van het BBP in de komende maanden zal toe- of afnemen.

In het derde kwartaal van 2021 scoorde het ondernemersvertrouwen in Nederland 18,4%. Er waren dus aanzienlijk meer ondernemers die positief waren over de ontwikkeling van de economie dan negatief. Binnen het Noorden waren de verschillen in vertrouwen aanzienlijk. De Groningse ondernemers waren het meest positief (+19%), de Drentse ondernemers het minst (+9,5%). Ook in Friesland (+10,4%) lag het ondernemersvertrouwen onder het landelijke gemiddelde. Het vertrouwen is in korte tijd snel verbeterd. In het derde kwartaal van 2020 sloeg de indicator in Nederland nog negatief uit (-19,3%), waarbij Friesland en Groningen naar verhouding het minst negatief waren (met respectievelijk -15,3% en -16,1%) en Drenthe het meest negatief (-23,5%).

⁴ Bron: CBS, Ondernemersvertrouwen

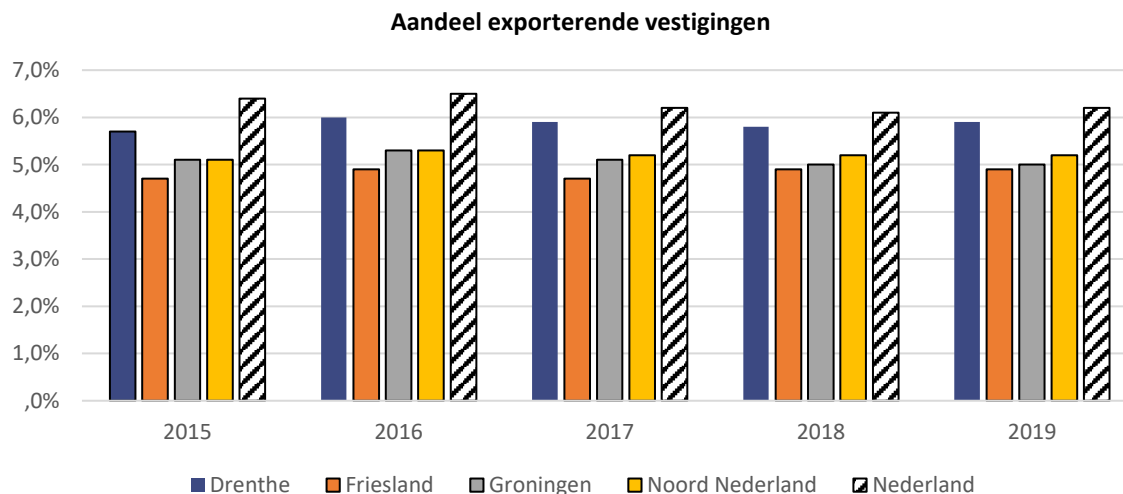
Uitgesplitst naar specifieke onderdelen van de bedrijfsvoering zijn ondernemers in het Noorden, in het derde kwartaal van 2021, overwegend iets minder positief gestemd dan hun landelijke collega's, zowel als het gaat om omzetontwikkeling, de groei van het personeel als de ontwikkeling van de winst. Dit wijst erop dat de groei van het BBP en de werkgelegenheid in het Noorden ook in de komende maanden waarschijnlijk lager zal liggen dan het Nederlandse gemiddelde.

3.2.2 Economische concurrentiekracht

De economische concurrentiekracht laat zien in welke mate bedrijven in staat zijn om effectief te concurreren met andere bedrijven in Nederland en in het buitenland. Deze monitor gebruikt de export als belangrijke indicator, omdat dit aangeeft of bedrijven in staat zijn om internationaal te concurreren. Daarnaast speelt innovatiekracht, weergegeven door de investeringen en output van Onderzoek & Ontwikkeling (O&O), uitgaven en aanwezigheid van koplopers een belangrijke rol. Innovatie vormt de motor voor het verbeteren van concurrentiekracht, omdat het bedrijven in staat stelt om de bedrijfsprocessen efficiënter uit te voeren (via procesinnovaties), klanten meer waarde kan bieden (via productinnovaties), en met nieuwe verdienmodellen (via businessmodel-innovaties) te bedienen. Tenslotte wordt er gekeken naar de bedrijfsomvang.

Export

Het aandeel exporterende vestigingen geeft weer in welke mate de Noordelijke bedrijven exporteren. De export van het Noorden (5,2%) blijft wat achter bij de rest van Nederland (6,2%). Drenthe scoort met 5.9% het hoogst van de 3 Noordelijke provincies.

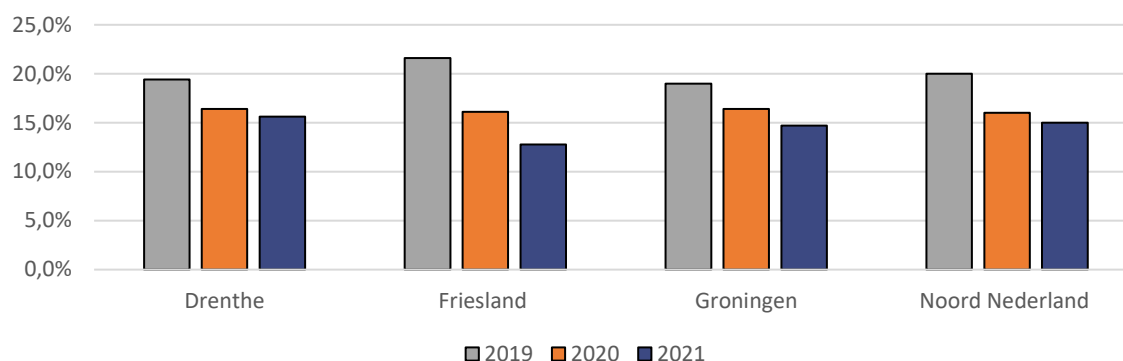


Bron: VNG, waarstaatjegemeente.nl

Innovatie: O&O uitgaven

De O&O uitgaven geven de mate weer waarin bedrijven willen investeren in toekomstige innovaties. De resultaten van de Innovatiemonitor laten een negatieve trend zien met betrekking tot de investeringen in O&O. De resultaten van de enquête laten weliswaar zien dat mkb'ers minder belemmeringen ervaren die innovatie in de weg staan, maar de O&O investeringen als percentage van de omzet dalen van 20% (2019), naar 16% (2020), en naar 15% (2021). Deze daling kan een lange termijn negatief effect hebben en lijkt zorgelijk voor de toekomstige innovatiekracht.

Interne O&O uitgaven (uitgedrukt als % van de omzet)

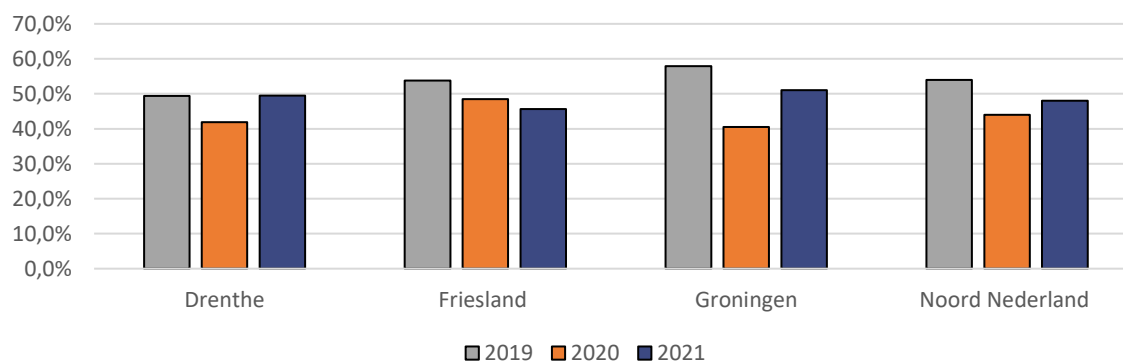


Bron: Noord-Nederlandse Innovatiemonitor SNN & RUG

Innovatie: koplopers

Het aandeel koplopers geeft een beeld van de mate waarin de bedrijven actief bezig zijn met innovatie, en of zij innovatie-output genereren. De Innovatiemonitor van 2020 toonde dat het aandeel koplopers (dat wil zeggen ondernemers die zelf product- of procesinnovaties ontwikkelen en systematisch bezig zijn met O&O, en nieuw-voor-de-markt productinnovaties introduceren) afnam. Dit jaar laat een ander beeld zien. Het aandeel koplopers neemt toe (van 44% naar 48%). Dit positieve effect geeft aan dat het mkb wel opkrabbelt na de zware corona-periode. Opmerkelijk is dat Drenthe en Groningen erin slagen om het tij te keren, maar dat Friesland de negatieve trend nog niet heeft doorbroken.

Aandeel koplopers (als % van totale populaten bedrijven in Innovatiemonitor)

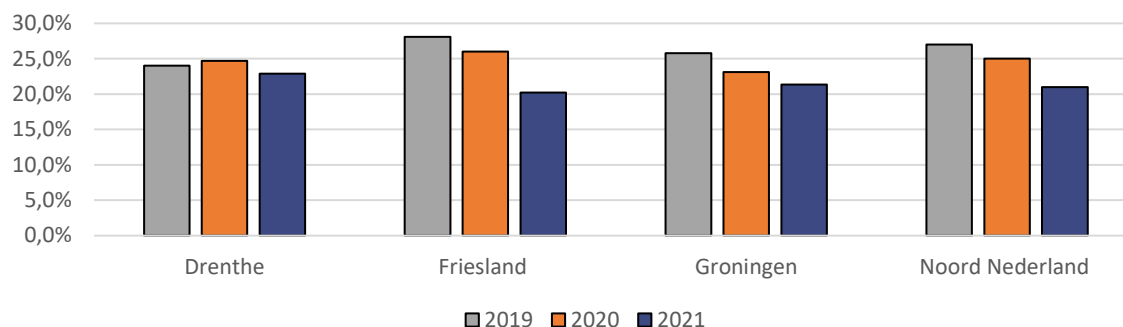


Bron: Noord-Nederlandse Innovatiemonitor SNN & RUG

Innovatie: omzet nieuw voor de markt

Als maatstaf voor de mate waarin bedrijven leidend in hun markt zijn, wordt gekeken naar de radicale innovatiekracht. Bedrijven die erin slagen om radicaal te innoveren, slagen erin om voorop te lopen in de markt met innovaties. De Innovatiemonitor laat (net als bij de O&O uitgaven) een daling zien van de radicale innovatiekracht (gemeten door het aandeel van de omzet dat door nieuw-voor-de-markt innovaties wordt gerealiseerd). Het percentage daalde van 27% in 2019, naar 25% in 2020, en nu naar 21%. Dit betekent dat de groei voornamelijk komt uit bestaande producten en incrementele verbeteringen, en dat de lange-termijn innovatiekracht onder druk staat.

Radicale innovatiekracht (% van de totale omzet uit nieuw-voor-de-markt innovaties)

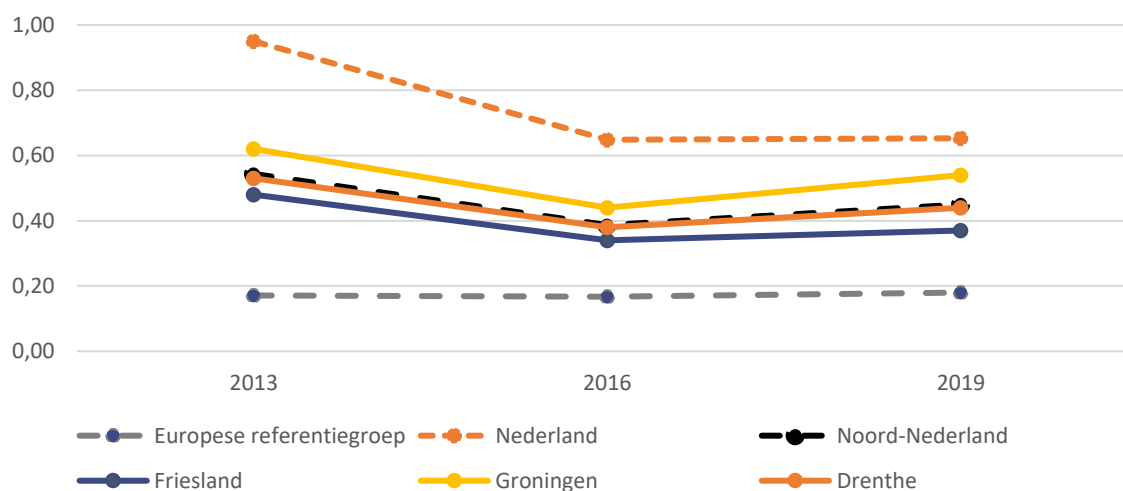


Bron: Noord-Nederlandse Innovatiemonitor SNN & RUG

Concurrentiekracht

De *Regional Competitiveness Index* (RCI) is een index, die door de Europese Commissie is opgesteld, en die de concurrentiekracht van de regio voor bedrijven en inwoners weergeeft, op basis van de kwaliteit om er te werken en wonen. Dit driejaarlijkse onderzoek maakt het mogelijk om het concurrentievermogen te meten en te vergelijken met andere regionale en nationale regio's (op NUTS-2-niveau) binnen de Europese Unie. De index gebruikt meer dan 70 indicatoren om de kwaliteit van onder andere het bestuur, (digitale) infrastructuur, gezondheid, arbeidsmarkt en menselijk kapitaal, en innovatie in kaart te brengen. De resultaten laten zien dat de verschillen tussen het Noorden en Nederland nivelleren. Terwijl het Noorden een sterk herstel vertoont na de dip in 2016, slaagt Nederland er niet in om de negatieve trend te breken. Tot slot valt op dat de concurrentiekracht van het Noorden zich structureel boven het niveau van de Europese referentiegroep begeeft. Opgemerkt dient te worden dat de absolute verschillen binnen de Europese referentiegroep daarbij relatief groot zijn.

Regional Competiveness index 2013-2019

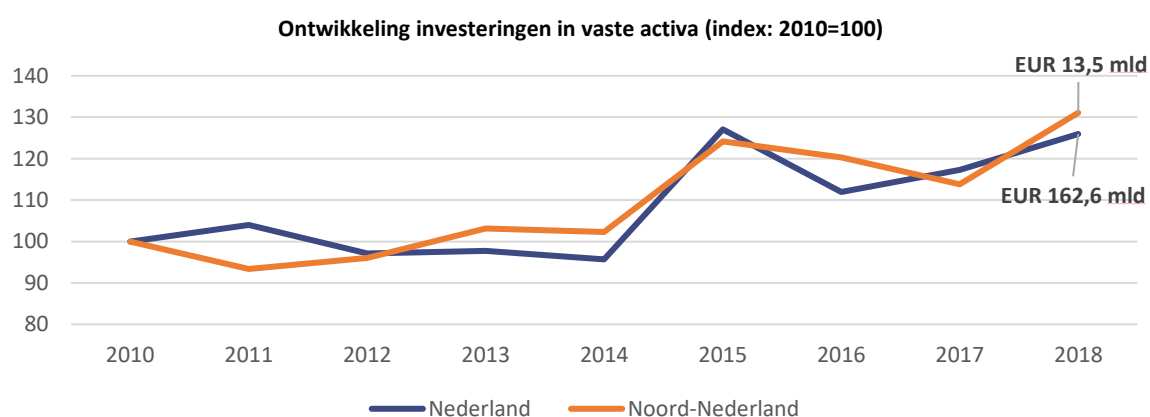


Bron: Europese Commissie, Eurostat

Investerings in materiële vaste activa

De omvang van de investeringen in materiële vaste activa ontwikkelt zich in het Noorden op min of meer vergelijkbare voet. Investering in materiële vaste activa betreffen uitgaven aan productiemiddelen die langer dan één jaar worden ingezet tijdens een productieproces. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om een gebouw, woning, vervoermiddel of een machine. In 2018 had het Noorden een aandeel van 8,3% in de totale investeringen in vaste activa in Nederland. Dit aandeel lag hoger dan het totale aandeel van Noord-Nederland in het Bruto Binnenlands Product van Nederland (7,5%). Naar verhouding werd er in Noord-Nederland dan ook meer geïnvesteerd in vaste activa.

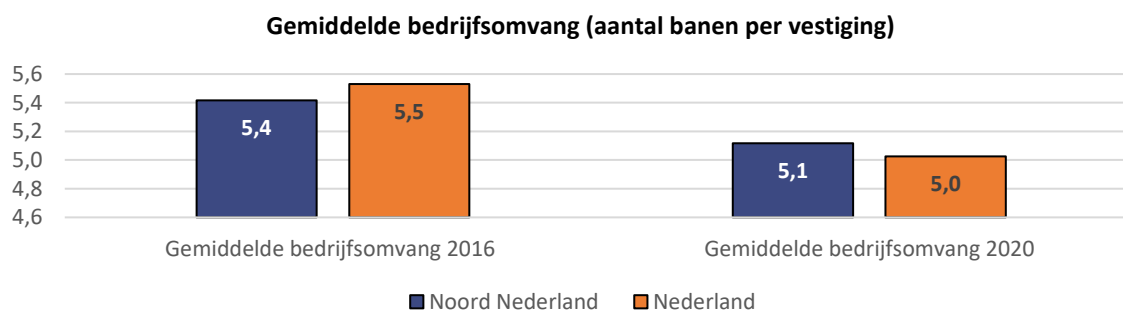
Eerder in deze monitor hebben wij gezien dat bevolkingsprognoses voorspellen dat de beroepsbevolking in Noord-Nederland door vergrijzing relatief fors zal krimpen. Dit betekent dat er in het Noorden minder groeipotentie aanwezig is vanuit de productiefactor arbeid dan elders in Nederland. Het op grotere schaal arbeidskrachten vervangen voor machines apparaten kan een middel zijn om het verdienvermogen op peil te houden.



Bron: CBS, Nationale Rekeningen

Gemiddelde bedrijfsomvang

De gemiddelde bedrijfsomvang geeft het aantal medewerkers weer dat werkzaam is per bedrijf. Het Noorden kende een daling van het aantal medewerkers van 5,4 naar 5,1, maar deze daling is minder sterk dan in de rest van Nederland, waar het aantal medewerkers daalde van 5,5 naar 5,0. Een belangrijke oorzaak voor de daling van de gemiddelde bedrijfsomvang, is de forse toename van het aantal zelfstandigen in de afgelopen jaren, zoals eerder in deze rapportage vermeld. Het feit dat de toename van het aantal zelfstandigen in Noorden achterbleef bij de landelijke ontwikkeling, vormt ook een mogelijke verklaring waarom het gemiddelde bedrijfsomvang in het Noorden minder hard daalde dan gemiddeld in Nederland.



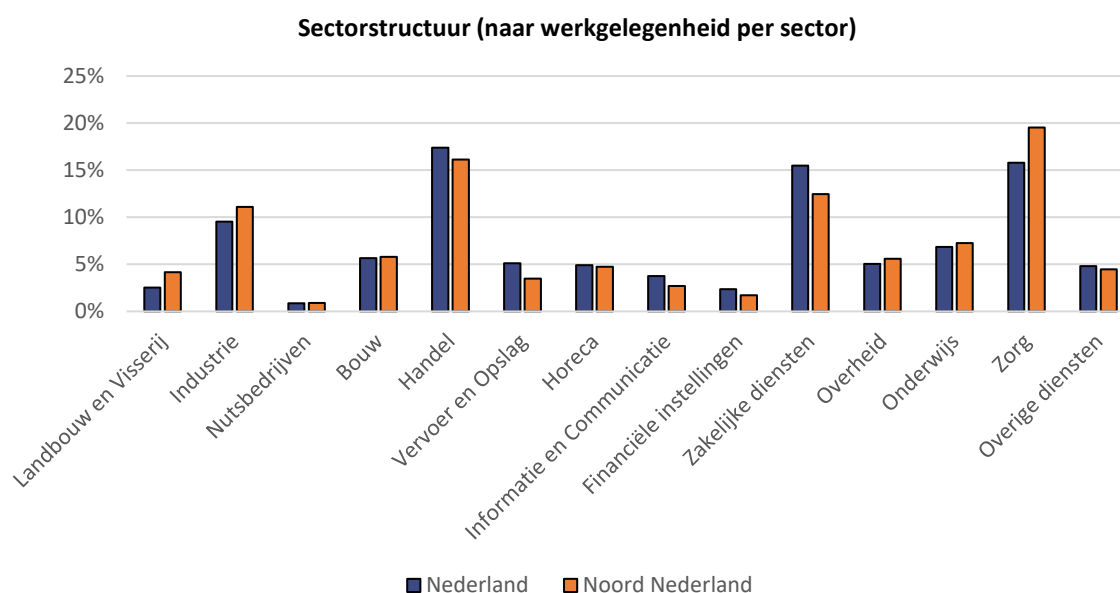
Bron: Stichting LISA

3.2.3 Economische structuur

Productiestructuur

In 2020 waren de zorg, de handel, de zakelijke dienstverlening en de industrie de grootste werkgevers in het Noorden. Samen waren deze vier sectoren goed voor bijna 60% van alle werkgelegenheid in Noord-Nederland. De zorg is in termen van werkgelegenheid met 19,5% van de totale werkgelegenheid de grootste van deze vier. Dat wil dus zeggen dat deze sector inmiddels goed is voor bijna één op de vijf arbeidsplaatsen in het landsdeel.

De productiestructuur van het Noorden wijkt af van de landelijke structuur. Grofweg kan worden gesteld dat in het Noorden de primaire, secundaire en quartaire sector zijn oververtegenwoordigd en de tertiaire sector flink is ondervertegenwoordigd. Dat wil zeggen dat activiteiten in onder meer de landbouw, de industrie en de zorg zijn oververtegenwoordigd en sectoren als de zakelijke en financiële dienstverlening, ICT, handel, horeca en vervoer/opslag zijn ondervertegenwoordigd.



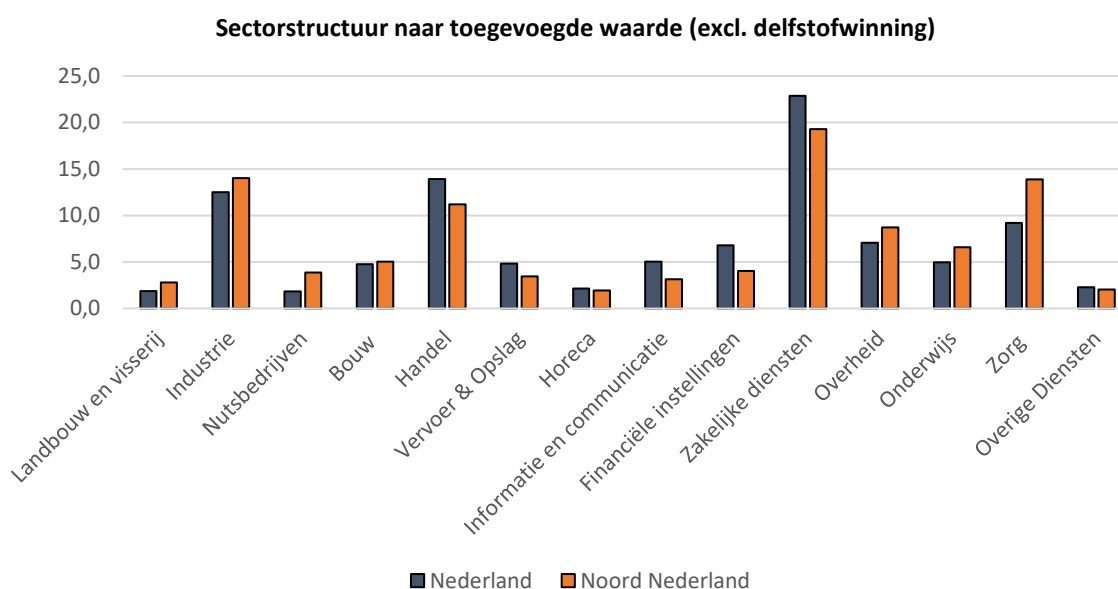
Bron: Stichting LISA

Door de jaren heen is, zowel landelijk als in het Noorden, de werkgelegenheid in de landbouw en de industrie afgenomen. Beide zijn in toenemende mate een diensteneconomie geworden, waarbij in het Noorden het accent meer is komen te liggen op de niet-commerciële diensten en landelijk op de commerciële dienstverlening. Het Noorden heeft in haar ontwikkelpad als het ware een andere afslag genomen. Een afslag met consequenties. Want mede door de oververtegenwoordiging van de quartaire sector is de Noordelijke economie gevoeliger voor overheidsinvesteringen. Dat betekent dat bij anticyclisch investeren door de overheid, de economische schommelingen van het landsdeel worden afgezwakt: minder stijging bij hoogconjunctuur en minder diepe dalen bij laagconjunctuur. Per saldo komt het Noorden echter wat tractie tekort.

De landbouw blijft de afgelopen jaren in het aandeel redelijk stabiel. De snelle afname in werkgelegenheid van zeg tien jaar geleden, als gevolg van de mechanisatie, is omgebogen in een lichte groei in niches en aanpalende agro-gerelateerde dienstverlening. De industrie verliest al vele jaren gestaag terrein, in het Noorden sneller dan landelijk. Het industriële fundament van het Noorden wordt langzaam kleiner en

inmiddels is de sector nog maar in lichte mate oververtegenwoordigd. De werkgelegenheid neemt nauwelijks toe en wanneer andere sectoren wel groeien daalt het relatieve belang. Inmiddels komt ruim één op de tien banen op het conto van de industrie. In vergelijking met Nederland komen er relatief weinig bedrijven bij. Het aantal industriële bedrijven groeit in de rest van Nederland twee keer zo snel als in het Noorden.

Onderstaande figuur laat zien in welke sectoren het geld verdiend wordt. De zakelijke dienstverlening heeft de grootste toegevoegde waarde. Met 12% van de werkgelegenheid wordt 19,3% bijgedragen aan de Noordelijke bruto toegevoegde waarde. De industrie is goed voor 14% (11% van de werkgelegenheid) en is daarmee de op één na grootste contribuant. De zorg, met bijna 20% van de arbeidsplaatsen veruit de grootste werkgever in het Noorden, bezet de derde plek met 13,9% van de Noordelijke bruto toegevoegde waarde. De landbouw draagt, met 4% van de werkgelegenheid, voor 2,8% bij aan de bruto toegevoegde waarde, de horeca (5% van de werkgelegenheid) heeft een aandeel in de Noordelijke bruto toegevoegde waarde van 1,9%.

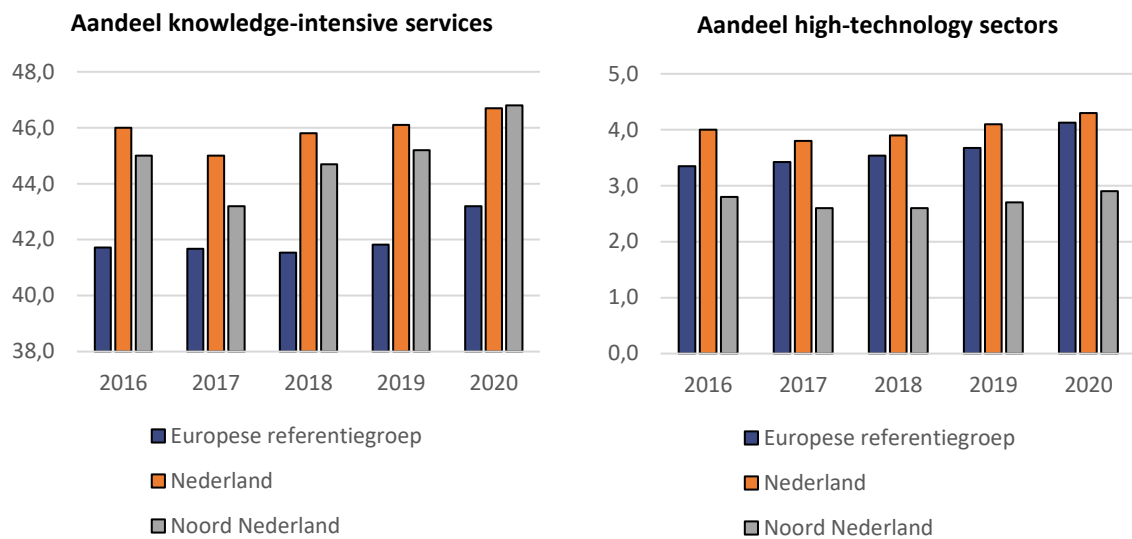


Bron: CBS, Nationale Rekeningen

Kennisintensieve sectoren

Het Noorden ontwikkelt zich in economisch opzicht anders dan de rest van Nederland, maar wordt er daarmee in haar structuur niet minder kennisintensief door. In het Noorden nemen de kennisintensieve diensten 46,8% van de werkgelegenheid voor hun rekening, landelijk is dat 46,7%; een verwaarloosbaar verschil in het voordeel van het Noorden. Het Noorden is de afgelopen jaren naar het landelijke niveau toe gekropen. In 2016 was het aandeel in het Noorden nog 45%; een procentpunt lager dan landelijk.

De verschillen binnen het Noorden zijn aanzienlijk. De economie van Groningen is met een KIS aandeel van 49,4% het grootste, in Friesland (42,2%) en Drenthe (43,2%) is dit aandeel beduidend lager. In de Europese benchmark scoort het Noorden in dit opzicht goed. In de referentiegroep bedraagt het aandeel 43,2%. Bovendien ontwikkelt het Noorden zich net iets positiever (+1,8% versus +1,5%).



Bron: European Commission, Eurostat

De definitie van wat kennisintensieve diensten zijn, is redelijk ruim getuige het grote aandeel in de werkgelegenheid. Er wordt internationaal ook een engere definitie gehanteerd, te weten die van de Hightech kennisintensieve diensten (voor een belangrijk deel speur- en ontwikkelingswerk). Binnen deze enge definitie valt 2,9% van de Noordelijke werkgelegenheid; landelijk is dat aandeel 4,3%. Hier tekent zich dus wel een duidelijker verschil af. Binnen het Noorden voert Groningen wat deze diensten betreft, de boventoon met een aandeel gelijk aan het landelijke gemiddelde. Friesland en Drenthe liggen daar met 1,8% en 2,8% een stuk onder. Ook in de Europese benchmark komt het Noorden er hier minder goed uit. In de referentiegroep bedraagt het aandeel HTKIS 4,1% en dit aandeel groeit bovendien sneller dan in Noord-Nederland. Het Noorden raakt hier dus iets achterop.

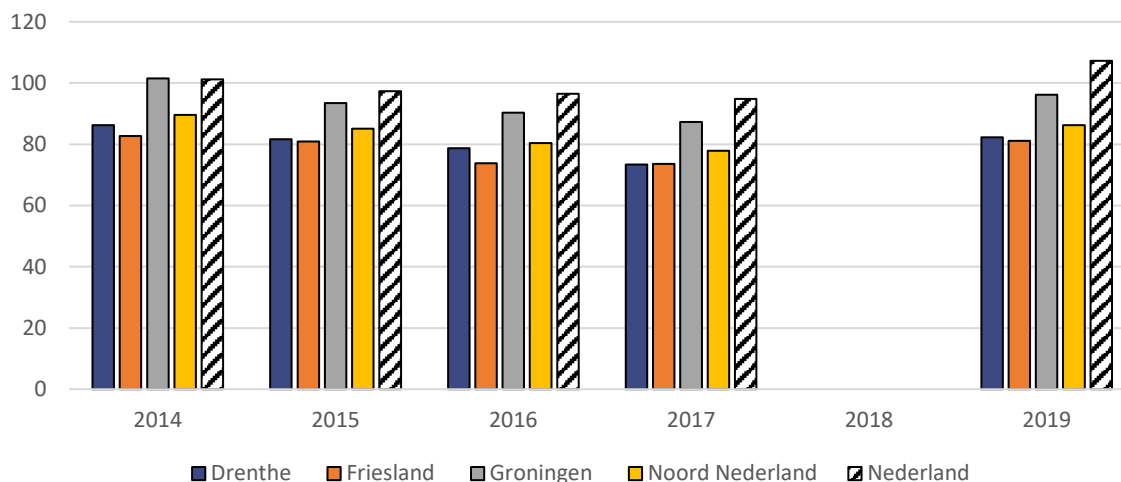
Dynamiek: oprichtingen en opheffingen

Voor vernieuwing van de economie en versterking van de structuur is ondernemersdynamiek nodig. De dynamiek in het Noorden is lager dan landelijk. In het Noorden werden in 2019 86,2 nieuwe bedrijven per 1.000 vestigingen opgericht, landelijk waren dat er 107,3. Het Noorden kent dus minder ondernemerschap.

De nieuwe oprichtingen zijn overwegend zzp'ers, maar daarnaast ook ondernemers die uitgroeien tot nieuw mkb. Hoe meer oprichtingen, hoe groter de kans op scale-ups. Het aantal oprichtingen schommelde de afgelopen jaren behoorlijk (bijvoorbeeld als gevolg van wetswijzigingen, veranderende arbeidsverhoudingen en conjuncturele bewegingen), maar is door de jaren heen niet wezenlijk toegenomen.

Binnen het Noorden scoort Groningen structureel het hoogste. De waarden voor deze provincie liggen wel onder de landelijke cijfers, maar zijn wel aanzienlijk hoger dan voor de andere twee provincies. Friesland telt van de drie de minste oprichting.

Aantal oprichtingen per 1.000 vestigingen

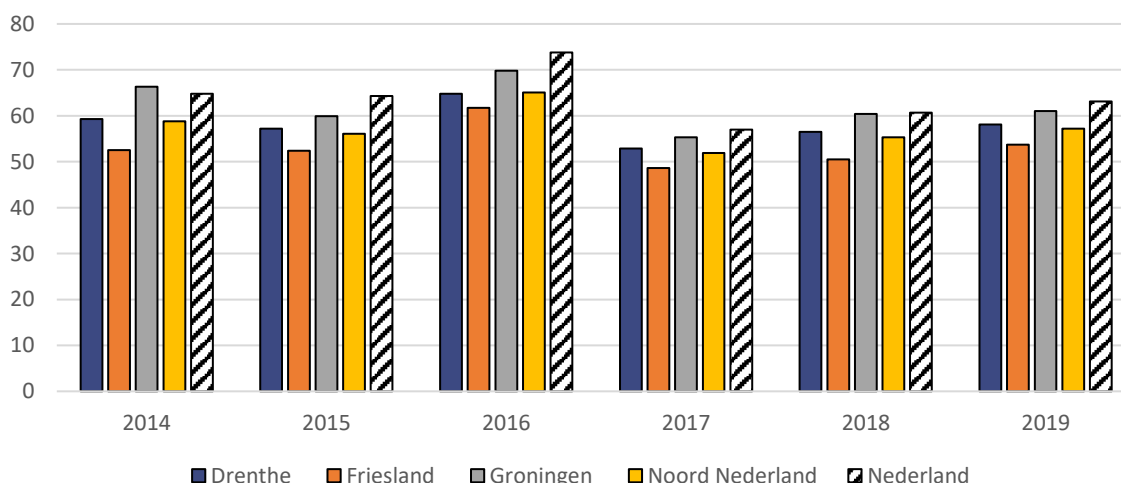


Bron: VNG, waarstaatjegemeente.nl

Dynamiek ontstaat als gevolg van oprichtingen maar ook door opheffingen. Ook het aantal opheffingen ligt in Noord-Nederland lager dan in Nederland als geheel: 57,2 versus 63,1 in 2019. Over het geheel bezien geldt dat wie meer oprichtingen heeft, ook meer opheffingen telt. Per saldo komen er echter in Nederland meer vestigingen bij dan in Noord-Nederland. In 2019 bedroeg dit saldo van oprichtingen minus opheffingen landelijk 44 en in het Noorden 29.

Van de drie provincies meet Groningen de meeste opheffingen, Friesland de minste. Per saldo doet Groningen met 35 nieuwe vestigingen op de 1.000 in 2019 het relatief goed. In Drenthe is dit saldo van de drie in nagenoeg elk jaar het kleinste met een waarde van 24 in 2019. Friesland doet het met een saldo van 27 net iets beter.

Aantal opheffingen per 1.000 vestigingen

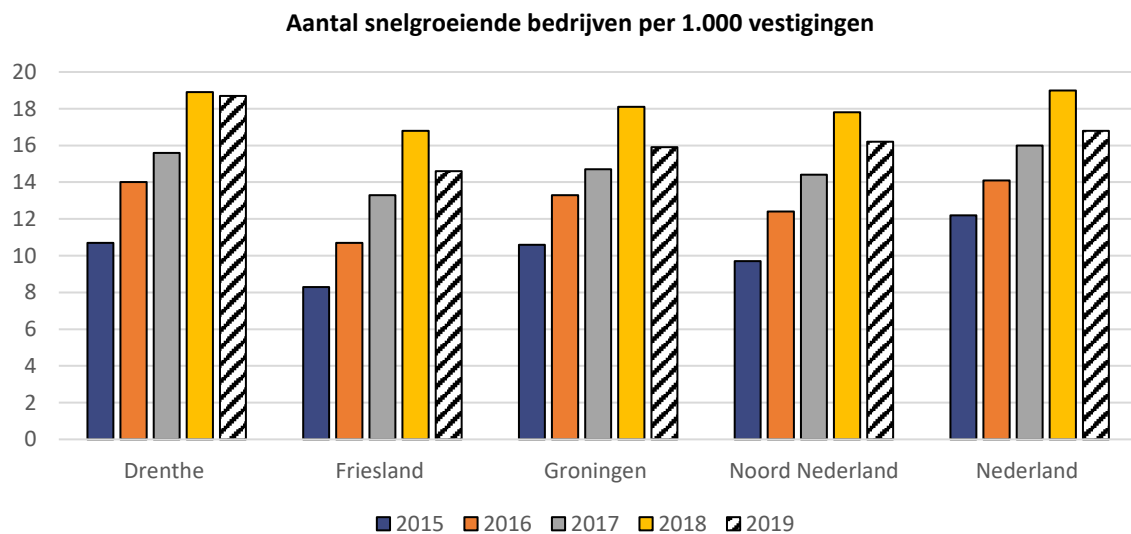


Bron: VNG, waarstaatjegemeente.nl

Dynamiek: snelle groeiers

Dynamiek wordt ook veroorzaakt door groei. Het Noorden telt naar verhouding iets minder snelle groeiers dan landelijk, maar beweegt wel richting het gemiddelde. In het Noorden kon 16,2 op de 1.000 vestigingen worden aangemerkt als snelle groeier, landelijk waren dat er 16,8. De afgelopen jaren is het aantal snelle groeiers in het Noorden behoorlijk gegroeid. In 2019 telde het Noorden er circa 2.600.

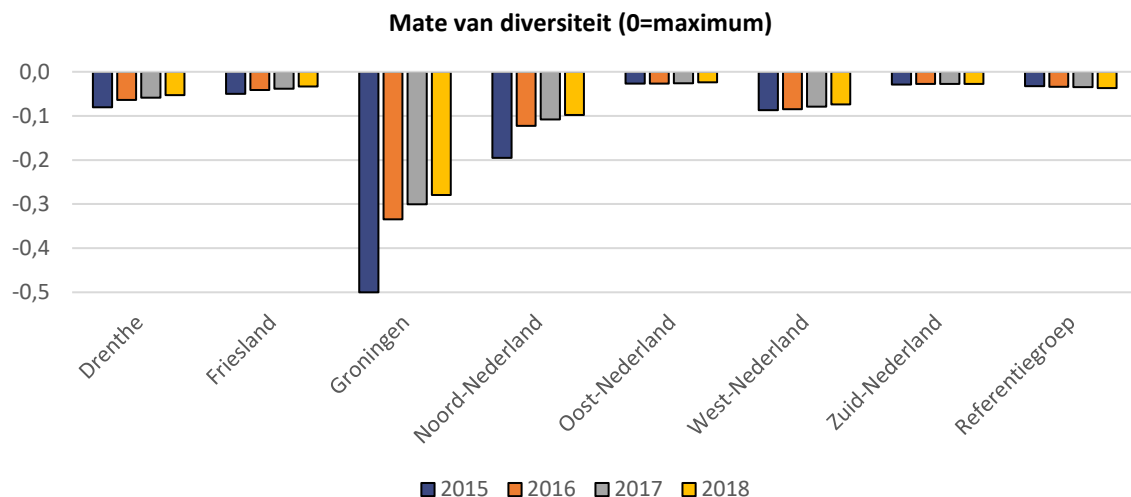
Uit de cijfers van oprichtingen en opheffingen bleek dat Drenthe de kleinste dynamiek had als het gaat om de aanwas, daar staat tegenover dat deze provincie hoog scoort als het gaat om de groei van het bestaande bedrijfsleven. Drenthe telt relatief veel snelle groeiers: 18,7 op de 1.000 vestigingen. In Groningen (15,9) en Friesland (14,6) ligt dit aandeel iets lager. In absolute zin telt Friesland de meeste snelle groeiers, circa 920, gevolgd door Drenthe (830) en Groningen (810).



Bron: VNG, waarstaatjegemeente.nl

Mate van diversiteit

De economische kracht van een regio mag niet alleen worden afgemeten aan het welvaarts- en welzijnspeil en de verandering in deze indicatoren. Een sterke regionale economie is bij voorkeur ook "schokbestendig" en toont "veerkracht". Het principe indachtig dat de gevolgen van tegenslagen kunnen worden gereduceerd door niet alle eieren in één mandje te stoppen, kijken we ook naar de mate van diversiteit van de economische activiteit in Noord-Nederland. We definiëren de diversiteit aan de hand van de spreiding van de bruto toegevoegde waarde over sectoren in de "oude" EU15 (minus het Verenigd Koninkrijk -dat geen lid meer is van de EU- en Frankrijk en Zweden, waarvoor geen data beschikbaar zijn). Als geen enkele sector in een regionale economie een groter toegevoegde waarde aandeel heeft dan deze sector in de EU15 als geheel, dan is de regionale diversiteit maximaal en heeft deze de waarde nul. Hoe meer sectoren heel groot zijn ten opzichte van dezelfde sectoren in de EU15, des te kleiner de diversiteit. Dit uit zich in negatieve indicatoren.



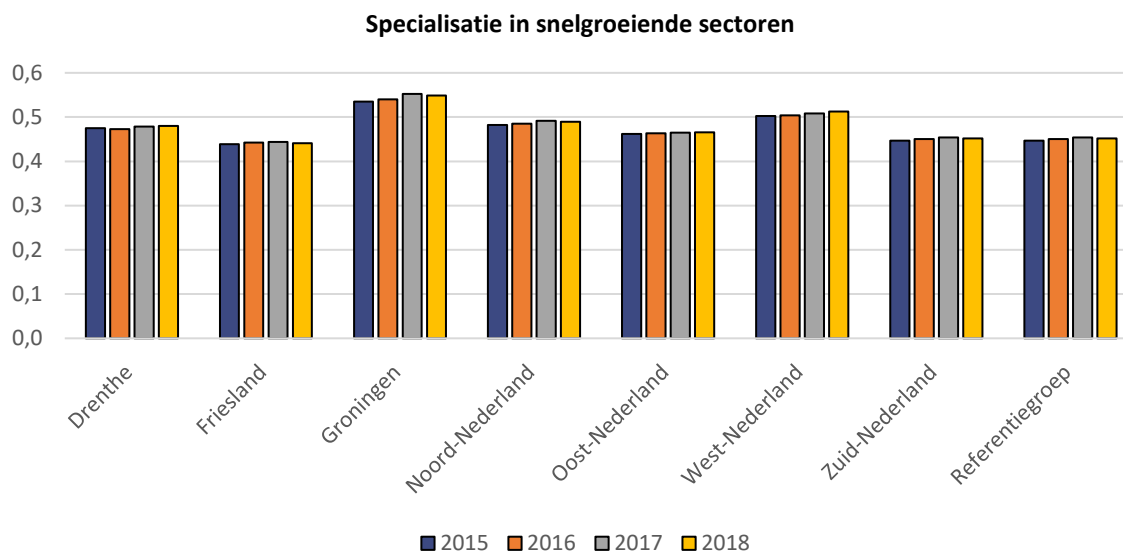
Noord-Nederland is duidelijk minder gediversifieerd dan andere regio's in Nederland en de regio's in de Europese referentiegroep. Dit is voor een groot deel het gevolg van de geringe mate van diversificatie van de Groningse economie, die sterk leunt op de gaswinning. Toch geldt dat ook Drenthe en in wat mindere mate Friesland minder gediversifieerd zijn dan de regio's in de Europese referentiegroep. Hierbij moet wel worden aangetekend dat deze regio's groter zijn dan Nederlandse provincies en dat grote regio's eerder sterk gediversifieerd zijn dan kleinere. Toch zijn dit tekenen dat de Noordelijke economie relatief kwetsbaar is. Als we kijken naar trends in de afgelopen jaren, dan is duidelijk dat deze in de gewenste richting gaan. Het zou echter beter zijn geweest als de diversiteit zou zijn toegenomen door groei van relatief kleine sectoren. Nu is dit het gevolg van de afnemende gaswinning, die één van de eerder genoemde factoren achter de relatief trage groei van de Noordelijke economie is. Dit laat zien dat een lage diversiteit gevaren met zich meebrengt. Het positieve aspect is dat de afnemende afhankelijkheid van deze activiteiten de Noordelijke economie in de komende jaren minder kwetsbaar laat zijn.

Om de Noord-Nederlandse economie meer divers te maken zou ook de grootte van de landbouwsector teruggebracht moeten worden (met name in Friesland en Drenthe), net als de brede dienstensector "overheid, defensie, zorg en onderwijs". In plaats daarvan zouden de maakindustrie, handel, ICT dienstverlening en onroerend goedsector juist steviger in de economie verankerd moeten zijn.

Mate van specialisatie

Diversiteit zegt iets over de mate waarin een economie bestand is tegen negatieve schokken in de toekomst. Een ander aspect van de sectorstructuur van een regio, die iets over toekomstige ontwikkelingen kan zeggen, is de specialisatie in snelgroeiende sectoren. Een regio die voor zijn toegevoegde waarde of werkgelegenheid sterk leunt op sectoren die op de lange termijn een krimpende vraag laten zien, zal marktaandeel moeten winnen om het niveau van economische activiteit op peil te houden. Een regio die is gespecialiseerd in snelgroeiende sectoren heeft juist een grote kans stevig te groeien, ook als marktaandelen ongewijzigd blijven of zelfs licht dalen. Helaas zijn de data alleen beschikbaar voor relatief breed gedefinieerde sectoren. We kiezen ervoor de sectoren die in de EU15 (minus Zweden, Frankrijk en het VK) in de post-crisis periode 2012-2018 harder dan het gemiddelde van de gehele economie groeiden, als snelgroeiende sectoren te benoemen. Dit zijn 1) ICT-diensten, 2) onroerend goed-diensten, 3) professionele en technische dienstverlening en administratieve ondersteuning en 4) overheid, defensie, onderwijs en zorg. De mate van

specialisatie bepalen we vervolgens als de opgetelde aandelen van deze sectoren in de werkgelegenheid in een regio.



De verschillen in specialisatie in snelgroeiende sectoren tussen Noord-Nederland en de andere Nederlandse regio's zijn zeer beperkt. De provincie Groningen zit aan de bovenkant, ook als er een vergelijking wordt gemaakt met Europese referentiegroep. Binnen die groep scoort alleen Wallonië (België) iets hoger dan Noord-Nederland. Over de periode 2015-2018 bleef de situatie vrijwel ongewijzigd. Het grote aandeel in de werkgelegenheid van snelgroeiende sectoren in Noord-Nederland kan met name op het conto worden geschreven van de relatieve grote overheid-, onderwijs- en zorgsector. De demografische ontwikkelingen zijn zodanig dat de zorg normaliter nog wel enige tijd zal blijven groeien. Datzelfde geldt voor onderwijs. Nederlandse universiteiten en hogescholen staan internationaal bekend om de goede kwaliteit van de Engelstalige opleidingen die ze bieden. Mede door Brexit zal Noord-Nederland daardoor voor buitenlandse studenten waarschijnlijk een aantrekkelijke plaats blijven, met positieve werkgelegenheidseffecten tot gevolg. In de andere snelgroeiende sectoren is er voor Noord-Nederland zeker nog winst te boeken.

3.2.4 De arbeidsmarkt

Toezien op de economische, sociale en maatschappelijke waarde van werk, is volop bepleit door de Commissie Regulering van Werk (2020). Dat impliceert dat alle (potentiële) werkenden in staat moeten worden gesteld om duurzaam actief te blijven op de arbeidsmarkt. Of zoals de Commissie het beschrijft: 'In de wereld van nu en straks draait het om vier vereisten: wendbaarheid, duidelijkheid, weerbaarheid en wederkerigheid, ondersteund door een breed fundament dat zorgt voor bescherming, toerusting en een gelijk spelveld voor alle werkenden.' (2020: 7).⁵ De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020) stelt dat technologisering, flexibilisering en intensivering van werk mede bepalend zijn voor zowel de hoeveelheid werk in de toekomst, voor wie werkt en voor de kwaliteit van het werk.⁶ Beide adviezen schetsen een snel veranderende arbeidsmarkt, waarbij investeren in de kwaliteit van werk en het hebben van grip op geld, werk en leven de belangrijkste uitdagingen zijn.

Dat geldt ook zeker voor de arbeidsmarkt in Noord-Nederland die op gepaste afstand de landelijke trend volgt. Hiervoor hebben we aangegeven dat de werkgelegenheidsontwikkeling over de afgelopen vijf jaren tot aan de uitbraak van de coronapandemie licht achterblijft bij het landelijke beeld (+1,1% tegenover 1,8%). Het corona-tijdperk zelf kende een geheel eigen dynamiek waarbij de specifieke regionale sectorstructuur in Noord-Nederland in combinatie met de invloed van tijdelijke nood- en overbruggingsregelingen voor bedrijven en zelfstandigen tot regionale verschillen leidde. Voor de arbeidsmarktregio's Groningen, Friesland en Drenthe berekent het UWV de werkgelegenheidskrimp over heel 2020 op respectievelijk -0,8%, -0,5% en -1,7%. Ten opzichte van een landelijk gemiddelde van -1,2% doet alleen Drenthe het slechter. Voor Groningen en Friesland vallen de werkgelegenheidseffecten relatief mee.

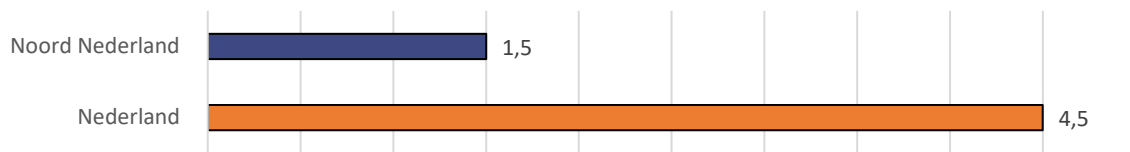
Omvang beroepsbevolking

Zorgwekkend is de ontwikkeling van de beroepsbevolking. De beroepsbevolking telt anno 2020 298 duizend personen, evenzoveel als in 2019. Wel is ten opzichte van vijf jaar geleden de beroepsbevolking licht gegroeid met 1,5%, maar deze groei blijft iets achter bij de landelijke groei van 4,5%. De mindere groei is een illustratie van enerzijds het feit dat veel mensen nog aan de zijkant van de arbeidsmarkt staan, anderzijds van de demografische transitie die zich aan het voltrekken is. Vergrijzing en ontgroening zorgen er op de langere termijn voor dat we onder gelijkblijvende omstandigheden in het Noorden minder mensen beschikbaar hebben om het werk te kunnen doen. En dat kan een rem zetten op economische en werkgelegenheidsontwikkeling. Zeker in sommige sectoren, als de zorg en de overheid, zullen grote aantallen werknemers de sector als gevolg van pensioen verlaten. Noord-Nederland zal alle zeilen moeten bijzetten om in het komende decennium over voldoende geschoold personeel te kunnen beschikken.

⁵ Commissie Regulering van Werk (2020). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/01/23/rapport-in-wat-voor-land-willen-wij-werken> Eindrapport. Den Haag.

⁶ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020). *Het betere werk: de nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag.

Ontwikkeling beroepsbevolking 2015-2020 (%)

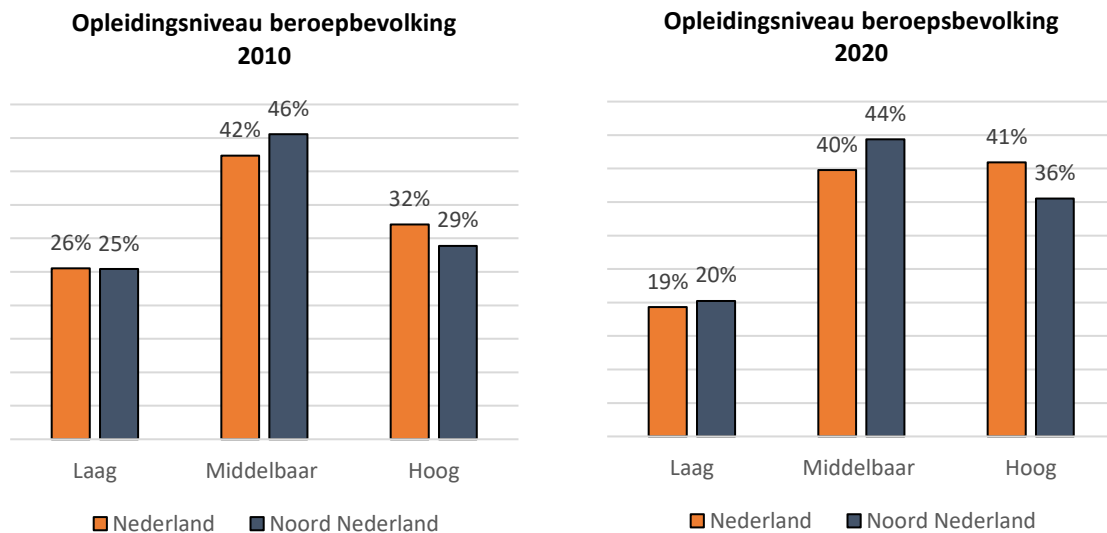


Bron: CBS, Regionale Kerncijfers

Opleidingsniveau beroepsbevolking

Noord-Nederland telt ten opzichte van Nederland als geheel vooral middelbaar geschoolden. In 2020 is ruim 44% van de beroepsbevolking middelbaar geschoold tegenover 39% landelijk. Vooral het aandeel hoger opgeleiden is in Noord-Nederland met 36% licht ondervertegenwoordigd tegenover een landelijk aandeel van 40%. Het aandeel laagopgeleiden is nagenoeg gelijk.

Wat zich in de cijfers ook aftekent, is een lichte daling van het lagere en middensegment op de arbeidsmarkt ten gunste van het hogere segment. Het aandeel laagopgeleiden is gedaald met 5% in Noord-Nederland tegenover 7% landelijk. Het aandeel middelbaar opgeleiden is gedaald met 2%. Deze upgrading van de beroepsbevolking geldt, over het algemeen, als een positieve ontwikkeling omdat met de invloed van technologische ontwikkeling ook de banenstructuur omhoog kan bewegen ('skill biased technology change') en de regionale economie vooral middelbaar en hoger opgeleiden vraagt. Vooralsnog is daar geen bewijs voor, omdat het aandeel elementaire en lagere banen niet afneemt en eerder gelijk blijft. Vooral het aandeel banen in het middensegment daalt, wat eerder duidt op het afnemen van routinematige banen als gevolg van technologische ontwikkelingen ('routine-biased technology change').

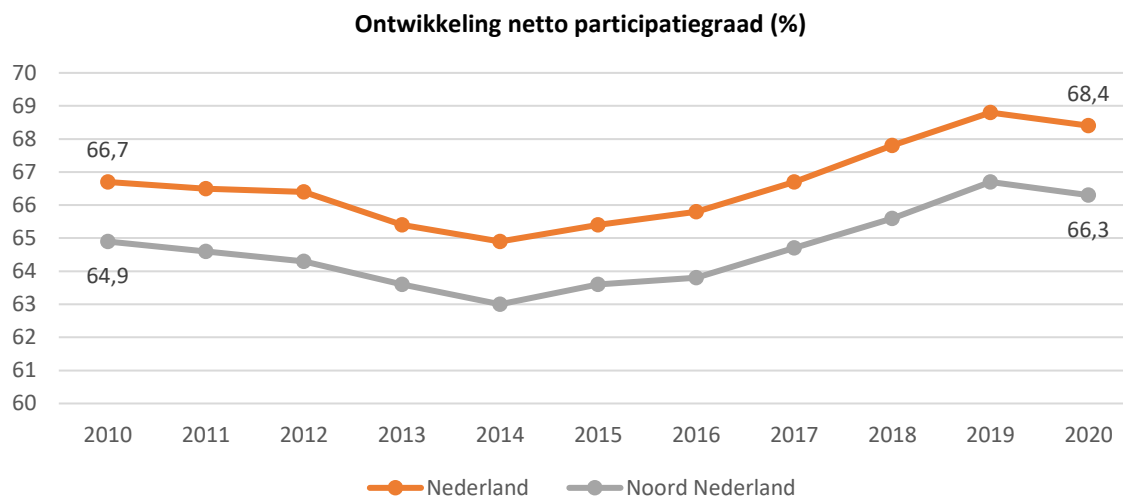


Bron: CBS, Arbeidsdeelname kerncijfers

Netto participatiegraad

De netto participatiegraad geeft vooral weer welk aandeel van de beroepsbevolking daadwerkelijk werkt. In Noord-Nederland ligt dit percentage in 2020 op 66% ten opzichte van 68% voor heel Nederland. Alleen Friesland benadert het landelijke gemiddelde. Vooral Groningen blijft met 65% licht achter. De participatiegraad is in Noord-Nederland de afgelopen tien jaren gegroeid met 3%, eenzelfde stijging als voor Nederland als geheel. Ten opzichte van vergelijkbare Europese regio's laat het Noorden een ander beeld zien.

De participatie in de drie Noordelijke provincies lag in de afgelopen periode structureel boven het gemiddelde in de Europese referentiegroep. In het laatste peiljaar (2020) lag de participatie in het Noorden 6 procentpunten hoger. Hierbij moet wel vermeld worden dat de verschillen binnen de Europese referentiegroep groot zijn. In zes van de acht Europese regio's lag de participatiegraad in 2020 op een lager niveau dan in Noord-Nederland.



Bron: CBS, Arbeidsdeelname kerncijfers

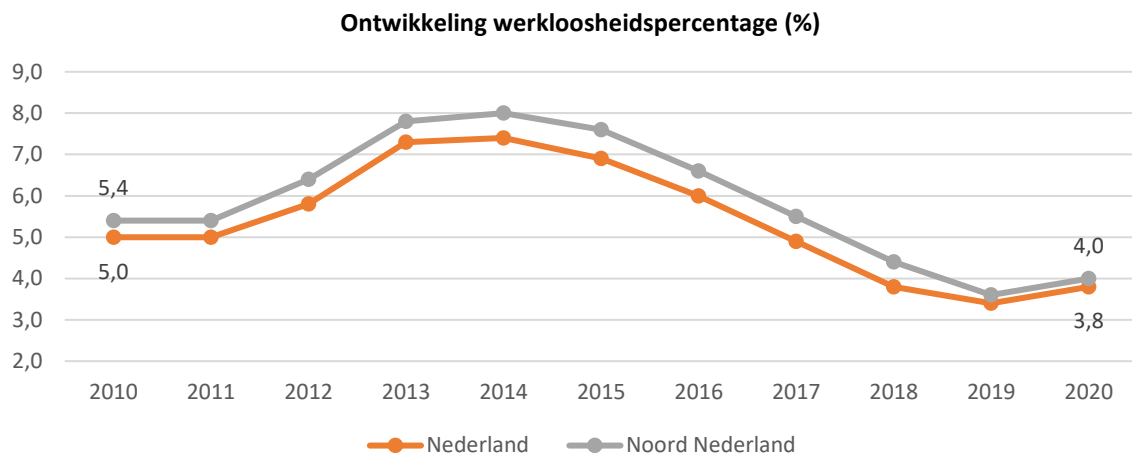
De lagere netto participatiegraad, ten opzichte van Nederland als geheel, laat ook zien dat Noord-Nederland nog een onbenut arbeidsreservoir heeft van werklozen, mensen die wel beschikbaar zijn, maar nog niet hebben gezocht en mensen die niet beschikbaar zijn, maar wel hebben gezocht. Op een totale potentiële beroepsbevolking (15-75 jaar) in 2020 in Noord-Nederland van ruim 1,2 miljoen personen, telt het UWV ruim 830 duizend werkenden. Het onbenutte arbeidsreservoir bestaat uit 34 duizend werklozen, 21 duizend personen die wel beschikbaar zijn, maar niet hebben gezocht en 17 duizend burgers die niet beschikbaar zijn, maar wel hebben gezocht. In totaal 52 duizend personen. Deze aantallen zijn ook zichtbaar in de deelname aan socialezekerheidsregelingen (WW, WIA, Wajong) en sociale voorzieningen (Participatiewet, Wsw).⁷

Werkloosheid

De officiële werkloosheidspercentages zijn laag. In de afgelopen tien jaren is het werkloosheidspercentage in Noord-Nederland met 4% gedaald en komt anno 2020 uit op 4%. Landelijk is deze daling iets minder (-3%), maar dat komt omdat het werkloosheidspercentage met 3,8% al laag ligt. Grosso modo zijn de verschillen in de werkloosheidspercentages van het Noorden ten opzichte van Nederland als geheel klein. In de afgelopen 10 jaar lag de werkloosheid in Noord-Nederland structureel onder het gemiddelde van vergelijkbare Europese regio's. Anno 2020 ligt de werkloosheid in de Europese referentiegroep gemiddeld 1,5 procentpunt hoger.

Binnen Noord-Nederland is de werkloosheid met 4,5% vooral in Groningen in verhouding hoog. Het betekent ook dat de in verhouding lage netto participatiegraad vooral wordt veroorzaakt doordat veel mensen zich niet actief aanbieden op de arbeidsmarkt.

⁷ Zie: verschillende regiorapportages van Regio in Beeld (2021).
<https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/regio/regio-in-beeld-2021>.



Bron: CBS, Arbeidsdeelname kerncijfers

Arbeidsmarktkrapte⁸

De combinatie van voorspoedige jaarcijfers voor de regionale economie, in combinatie met een lage werkloosheid, zorgt voor een krappe arbeidsmarkt. De spanningsindicator geeft het geschatte aantal openstaande vacatures weer, gedeeld door het aantal personen dat op hetzelfde moment korter dan zes maanden WW ontvangt. Hoewel de cijfers voor Noord-Nederland (3,45) iets lager is dan het landelijke kengetal (3,73), liggen beide op het niveau ‘zeer krap’.

De krappe arbeidsmarkt is in vrijwel alle beroepsklassen zichtbaar, van ICT naar Openbaar Bestuur. In combinatie met de eerder genoemde daling van de beroepsbevolking en de vergrijzing in bepaalde sectoren (Zorg, Openbaar Bestuur en Industrie), zal de beschikbaarheid van voldoende personeel de komende jaren een van de belangrijkste vraagstukken voor de Noordelijke economie zijn. Het UWV schetst daarvoor drie strategieën: nieuw talent aanboren, het werk anders organiseren en binden & boeien.⁹ Voor de langere termijn geldt dat een leven lang ontwikkelen en versterken van de leercultuur in bedrijven, noodzakelijke voorwaarden zijn om de lerende regio te realiseren, waardoor de beroepsbevolking mee kan bewegen op de veranderende vraag op de arbeidsmarkt.

Besteedbaar inkomen

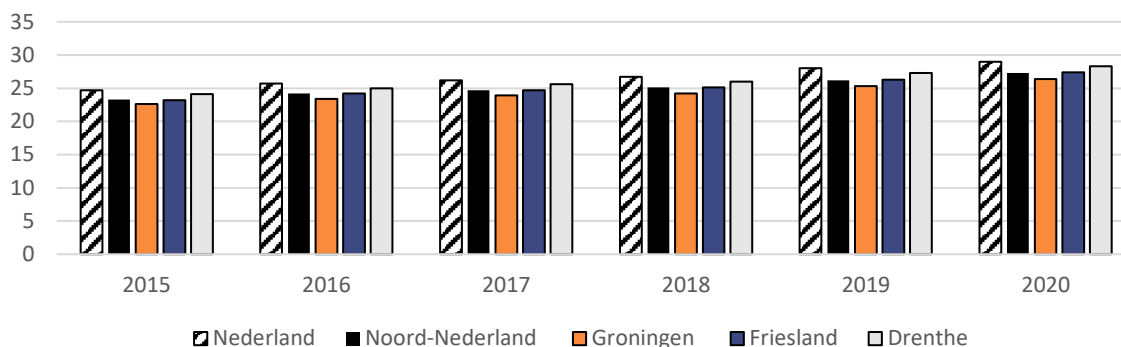
Hoewel het besteedbaar inkomen in Noord-Nederland licht achterblijft bij het landelijke gemiddelde, volgen de gemiddelde inkomens de landelijke trend op de voet.

⁸ Bron: UWV, Arbeidsmarktinformatie

⁹ Zie: verschillende regiorapportages van Regio in Beeld (2021).

<https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/regio/regio-in-beeld-2021>.

Mediaan gestandaardiseerd inkomen particuliere huishoudens



Bron: CBS, Inkomens van Huishoudens

Pendel¹⁰

De Noordelijke regio kent veel ruimtelijke dynamiek in termen van woon-werkverkeer. Een kleine 39 duizend personen pendelen dagelijks naar Noord-Nederland, vooral uit de aangrenzende provincie Overijssel. Omgekeerd pendelen ruim 87 duizend personen naar andere regio's, opnieuw voor het grootste deel naar aangrenzende regio's. Dit negatieve pendelsaldo laat in de eerste plaats zien dat het Noorden als woonregio in trek is. In de tweede plaats laat het zien dat de aantrekkelijkheid als werkregio kan worden verbeterd, bijvoorbeeld door betere zichtbaarheid van de kansen die de regio biedt of door verbetering van de fysieke infrastructuur.



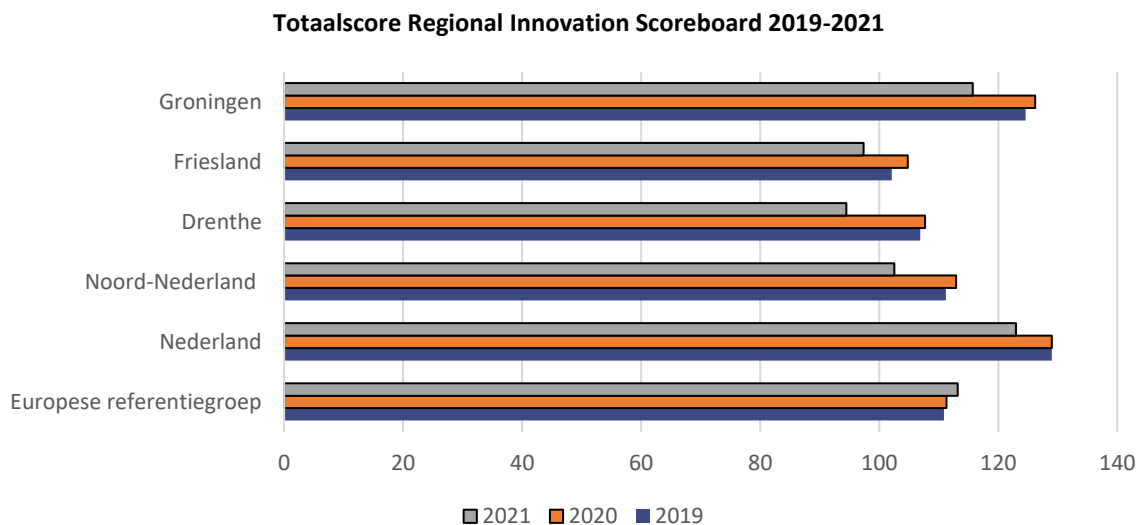
¹⁰ Bron: CBS, Banen van werknemers naar woon- en werkregio, dec 2019

3.3 Niveau 2: Ecosysteem kwaliteit

Het begrip ‘ecosysteem’ wordt door Stam en Hardman¹¹ gedefinieerd als een set van interacterende elementen, actoren en randvoorwaarden die gezamenlijk waarde creëren. De kwaliteit van een ecosysteem helpt het bedrijfsleven om productiever te worden, economische groei te realiseren, en om zodoende een bijdrage te leveren aan de (brede) welvaart. De kwaliteit van ecosystemen wordt onder andere bepaald door de aanwezigheid en kwaliteit van netwerken, leiderschap, financiering, talent, nieuwe kennis en intermediaire diensten.

European Regional Innovation Scoreboard

De analyse van de *European Regional Innovation Scoreboard* laat zien dat kwaliteit van de ecosystemen (op basis van de scores) van alle drie de provincies gedaald is in 2021 ten opzichte van het jaar 2020. Het gemiddelde daalde van 113 naar 103 (-8,8%), terwijl heel Nederland een lichtere daling van 129 naar 123 (-4,6%) liet zien. Groningen heeft met een score van 115,7 de hoogste score, terwijl Friesland en Drenthe beiden een score hebben van respectievelijk 97,4 en 94,5. De ontwikkeling in de Europese referentiegroep laat een tegengesteld beeld zien. Hier steeg de score van de innovatie ecosysteemkwaliteit met 2,1% naar 113. De gemiddelde kwaliteit van het innovatie ecosysteem in de Europese referentiegroep ligt daarmee boven het niveau van Noord-Nederland. Opgemerkt moet worden dat de absolute verschillen binnen de Europese Referentiegroep groot zijn: in vijf van de acht regio's ligt de score boven het niveau van het Noorden.



Bron: Europese Commissie, Eurostat

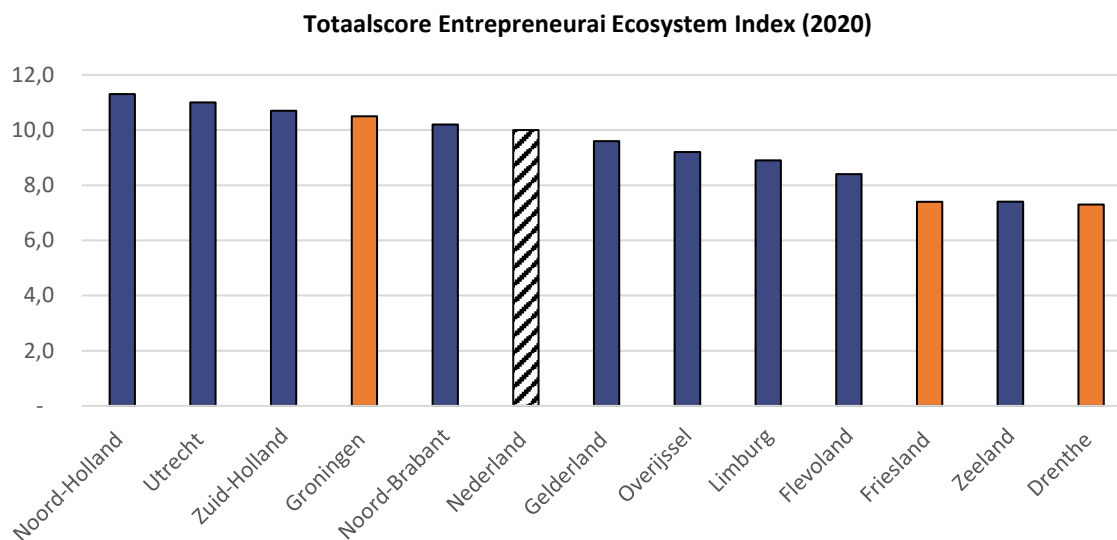
Ecosysteem kwaliteit

Een soortgelijk beeld is terug te vinden voor de scores van ecosystemen voor ondernemerschap (Cloosterman & Stam, 2020)¹². Ondernemerschap gaat over het zien van kansen om nieuwe waarde genereren. De mate

¹¹ Bron: Stam, E & Hardeman, S. (2020). Het Utrechtse Ecosysteem voor Ondernemerschap. Utrecht University School of Economics / Utrecht University Centre of Entrepreneurship

¹² Zie: <https://www.birch.nl/wp-content/uploads/Entrepreneurial-Ecosystem-Index-2020-Birch-en-USE.pdf>

waarin het bedrijfsleven dit realiseert, is afhankelijk van de kwaliteit van het ‘ecosysteem.’ De *Entrepreneurial Ecosystem Index* (EE Index) rangschikt de kwaliteit van regionale ecosystemen voor ondernemerschap in Nederland. De scores zijn gebaseerd op een kwantitatieve invulling van het model van Stam, dat de kwaliteit van het ecosysteem bepaald aan de hand van 10 factoren. Van de 12 provincies komt Groningen (10,5) op de 4^e plek met een score die boven het nationaal gemiddelde van 10,0 ligt. Friesland (7,4) en Drenthe (7,3) nemen een 10^e en 12^e plek en scoren vooral minder goed op talent, kennis, diensten, en netwerken.



Bron: Cloosterman & Stam, 2020

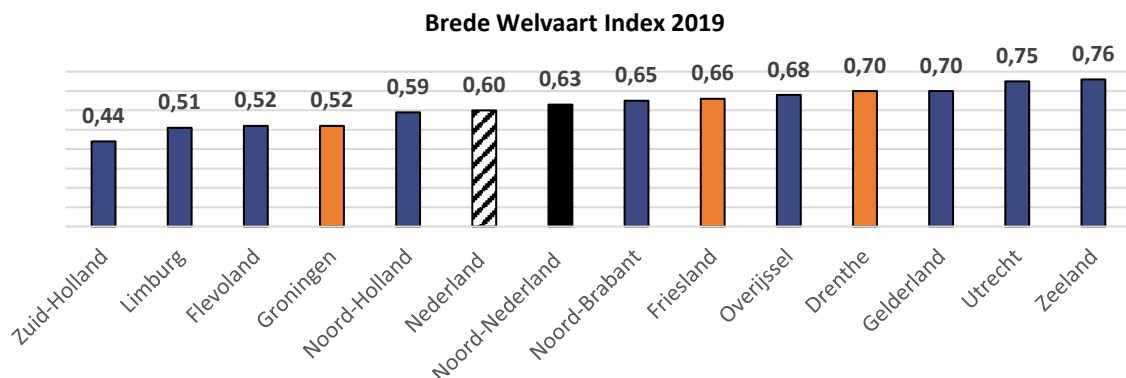
3.4 Niveau 3: Maatschappelijke opgaven

Brede welvaart

Brede welvaart kijkt naar meer dan economische (materiële) welvaart alleen. Ook aspecten op het gebied van onder andere gezondheid, onderwijs, het leefklimaat, sociale cohesie en veiligheid worden meegenomen. Brede welvaart gaat daarmee over zaken die mensen van waarde vinden. In 2021 is, op basis van regionale voorkeuren van Groningers, in het kader van de monitoring en evaluatie van Nationaal Programma Groningen een regionale Brede Welvaart index ontwikkeld door wetenschappers van de Aletta Jacobs School of Public Health¹³. Met behulp van dit indexcijfer worden beleidsmakers in staat gesteld de ontwikkeling van de Brede Welvaart op gemeentelijk niveau te volgen en te vergelijken.

De Brede Welvaart index in Noord-Nederland bedraagt 0,63. Dit is hoger dan het landelijke gemiddelde van 0,60. Op de ranking van provincies wordt zichtbaar dat het brede welvaartsniveau binnen Noord-Nederland verschilt. Drenthe en Friesland hebben een relatief hoog brede welvaartsniveau ten opzichte van het landelijke gemiddelde, Groningen heeft een relatief laag welvaartsniveau.

De relatief lage gemiddelde schuld per huishouden¹⁴, het grotere aantal particulieren met zonne-energie en de tevredenheid met betrekking tot reistijd woon-werkverkeer zijn de drie aspecten die de sterkst positieve bijdrage leveren aan het welvaartsniveau in Noord-Nederland. Op de schaal van Noord-Nederland zijn de relatief lage vacaturegraad en arbeidsparticipatie en de omvang van het mediaan besteedbaar inkomen, de drie aspecten die de sterkst negatieve bijdrage leveren aan het welvaartsniveau in Noord-Nederland.



Bron: Aletta Jacobs School of Public Health, 2021

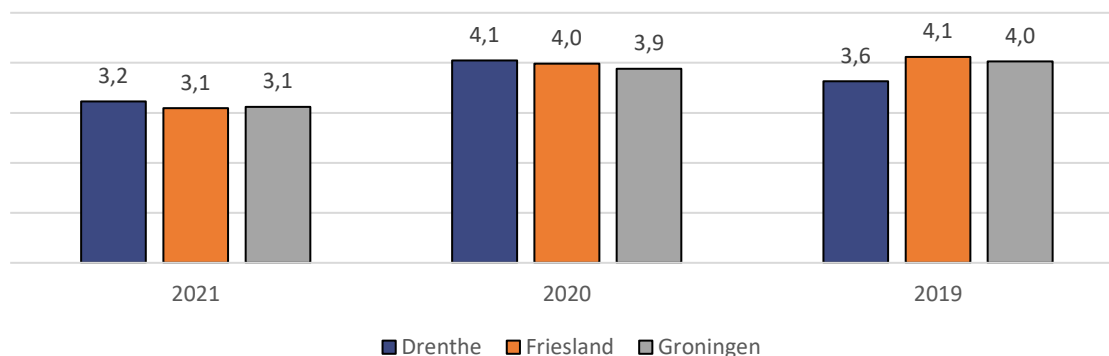
Digitale transformatie

Digitale transformatie gaat over de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen, die mogelijk gemaakt worden door technologieën en data. De scores zijn gebaseerd op de Innovatiemonitor waardoor een vergelijking met de rest van Nederland ontbreekt. De resultaten laten niet een eenduidig beeld zien over de afgelopen jaren. Er is een duidelijke variatie te zien in de gemiddelde scores over de tijd heen. Daarnaast zijn er grote verschillen binnen de populatie: sommigen Noordelijke mkb'ers scoren hoog, terwijl anderen een stuk lager scoren.

¹³ Zie: <https://esb.nu/esb/20065897/regionale-welvaartsindex-wijst-op-structurele-achterstand-groningen>

¹⁴ Schulden betreffen hier de hypotheekschuld van de eigen woning, studieschulden en overige schulden zoals voor consumptieve doeleinden. Opgebouwde tegoeden voor de aflossing van de hypotheek via spaarhypotheeken en dergelijke zijn niet meegenomen. Het gros van de huishoudensschuld bestaat uit hypotheecaire schuld. De mate waarin schulden als problematisch worden ervaren is hierbij buiten beschouwing gelaten.

Digitale transformatie



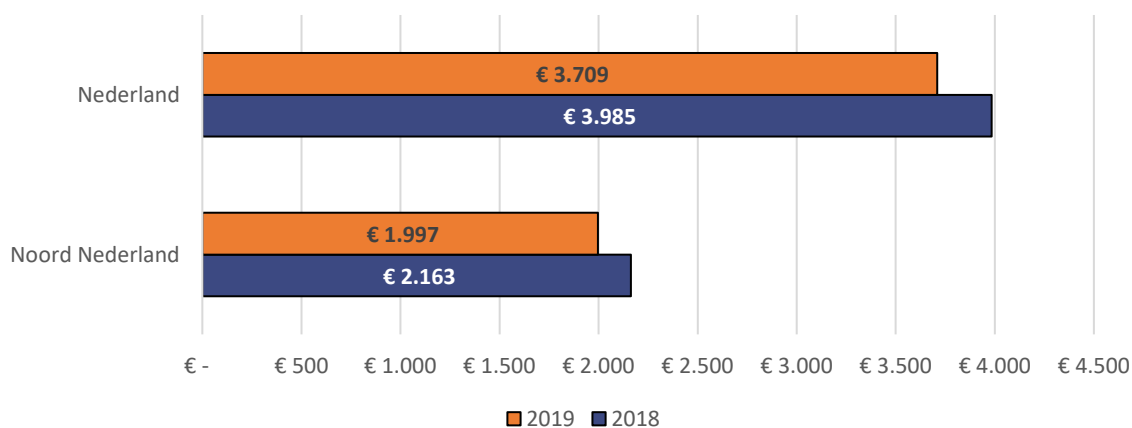
Bron: Noord-Nederlandse Innovatiemonitor SNN & RUG

Broeikasgasproductiviteit

De broeikasgasproductiviteit geeft de verhouding weer tussen het bruto binnenlands product (bbp) en de uitstoot van broeikasgassen, uitgedrukt in tonnen CO₂-equivalenten. In deze monitor wordt zichtbaar dat één ton CO₂ uitstoot in Noord-Nederland tot minder toegevoegde waarde leidt dan gemiddeld in Nederland. De broeikasgasproductiviteit in Groningen heeft een sterk drukkend effect op de gemiddelde broeikasproductiviteit van Noord-Nederland. De lage broeikasgasproductiviteit van Groningen wordt veroorzaakt door de aanwezige elektriciteitscentrales die zorgen voor relatief veel broeikasgasemissies. De aanwezige elektriciteitscentrales maken dat de provincie Groningen een aandeel van bijna 12% heeft in de totale uitstoot van Nederland. Ter vergelijking, het aandeel van de provincie Groningen in het bruto binnenlands product van Nederland is ‘slechts’ 3%.

Ten opzichte van het voorgaande peiljaar (2018) is de broeikasgasproductiviteit in Noord-Nederland sterker gestegen dan in de rest van Nederland. Dit wordt met name verklaard doordat de broeikasgasemissies in Noord-Nederland in 2019 relatief sterker daalden dan in de rest van Nederland. Ondanks dat de ontwikkeling van het BBP achterbleef in Noord-Nederland bij de rest van Nederland (mede door de afbouw van aardgaswinning in de regio), liep Noord-Nederland in het afgelopen jaar een deel van haar ‘achterstand’ in productiviteit in.

Broeikasgasproductiviteit: toegevoegde waarde per ton CO₂-equivalenten



Bron: RIVM, Emissieregistratie & CBS, Nationale Rekeningen

4. Vooruitzichten en implicaties voor het Noorden

4.1 Economisch vooruitzicht Noord-Nederland 2021-2025

De economische ontwikkeling in Nederland trekt in 2021 aan, het BBP zal toenemen met 3,9% en in 2022 nog eens met 3,5%. De werkloosheid zal in 2021 3,4% bedragen en neemt als gevolg van de aflopende overheidsmaatregelen mogelijk iets op tot 3,5% in 2022. In Q3 2021 is de economie weer op het niveau van voor de crisis. Mocht er een nieuwe lockdown komen, dan groeit de economie in 2021 met 3,3% en met 2,2% in 2022. De economie doorstaat de coronacrisis dus verrassend goed en ook bij een nieuwe lockdown is de verwachting dat de economie zich veerkrachtig zal tonen.¹⁵

Alle motoren van de economie staan aan. De consumptieve bestedingen van huishoudens groeien in 2021 met 2,4% en in 2022 met 5,8%. De overheidsbestedingen nemen in 2021 toe met 6% en in 2022 met 1,5%, de bedrijfsinvesteringen groeien in 2021 met 1,7% en 3,6% in 2022. De export groeit in 2021 met 6,8% en met 5,4% in 2022.

De inflatie is de afgelopen maanden hard toegenomen, maar dat lijkt van tijdelijke aard te zijn. Op dit moment lijkt er geen loon-prijsspiraal op te treden. Hoge prijzen van huizen, aandelen en andere vermogenstitels geven wel aanleiding tot zorg. Het heeft al geleid tot een toenemende vermogensongelijkheid en ook ontstaan er risico's voor de financiële stabiliteit.

Wat betekent dit allemaal voor het Noorden? De verwachting is dat de economische ontwikkeling ook in het Noorden positief zal zijn, maar lager zal liggen dan in Nederland. In 2021 is de groeivoet ongeveer gelijk, in 2022 zal deze waarschijnlijk lager liggen. Deze aanname is gebaseerd op ervaringen in het verleden: de lange termijn ontwikkelingen lagen in het Noorden structureel een half punt lager dan in Nederland. Tevens vormt de export een belangrijke motor in 2022 terwijl de overheidsuitgaven minder hard zullen groeien. Daar komt bij dat de groei in 2022 (en ook de jaren daarna) meer nog het gevolg is van een productiviteitsgroei. In het Noorden wordt de arbeidsmarkt alleen al door demografische ontwikkelingen krappere en ligt de productiviteitsgroei standaard onder het landelijke gemiddelde. Dat betekent dat de Noordelijke economie minder tractie zal hebben, met als gevolg een lagere groei van het BBP.

Voor de middellange termijn (2022-2025) zijn de vooruitzichten volgens het CPB gunstig. Het BBP van Nederland zal gemiddeld groeien met 1,5% per jaar. Uitgaande van een gemiddelde afwijking van het Noorden ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde zal de jaarlijkse groei in het landsdeel uitkomen op ongeveer 1% per jaar. De export en de consumptieve besteding van huishoudens zullen de belangrijkste dragers zijn van de groei, voor de overheid geldt een lager groeitempo. De werkloosheid zal zowel in Nederland geheel, als ook in het landsdeel onverminderd krap blijven. Het CPB becijfert voor Nederland een stabiel werkloosheidspercentage van 3,5% (voor een groot deel frictie en een klein deelstructuur). Voor het Noorden ligt een vergelijkbaar percentage in de lijn der verwachting. Of misschien zelfs iets lager. In Nederland neemt de beroepsbevolking nog licht toe, in het Noorden zal de beroepsbevolking, die beschikbaar

¹⁵ Bron: CPB, Macro Economische Verkenning 2022

is voor werk, met ongeveer 13.000 personen afnemen, hetgeen een extra druk op de arbeidsmarkt oplevert. Een negatieve ontwikkeling waar het Noorden nu voor het eerst als geheel mee te dealen heeft.

4.2 Opgaven Noordelijke economie

De economie van het Noorden doet het op zich goed. De regio bevindt zich weliswaar aan de onderkant van de scorelijstjes binnen Nederland, maar Europees behoren we tot de top. En wanneer we verder kijken dan alleen de economische parameters, zien we dat het in Noord-Nederland goed toeven is: de brede welvaart ligt op een hoger niveau dan gemiddeld in Nederland. Ook blijft de economie zich voor de korte termijn positief ontwikkelen, is de verwachting. Hoewel daarmee de uitgangspositie in beginsel positief is, blijft er vanuit de analyse in de voorgaande hoofdstukken ook een gevoel van onrust hangen. Het vasthouden van onze huidige economische positie en daarmee gepaarde welvaartsniveau is, gegeven de tijd van maximale onzekerheid waarin wij verkeren, allerm minst een zekerheid. Om in te kunnen spelen op de kansen en uitdagingen die deze onzekerheden bieden, zal wendbaarheid van alle noorderlingen worden gevraagd.

In het licht van deze wendbaarheid zijn er een aantal grote vraagstukken waar het Noorden mee aan de slag moet (voor zover dat niet al gebeurt). Het zijn opgaven die nu actueel zijn en vallen binnen huidige bestuursperiodes van het Noordelijke leiderschap; het is geen toekomstmuziek. En het zijn vraagstukken waar partijen in het Noorden elkaar nodig hebben, waar een versnipperde aanpak niet helpt of zelfs averechts werkt. Hoofdvraag is hoe de economische strategie van het Noorden in te richten op basis van transitie, van veranderingen die continu gaande en de uitkomsten en implicaties ongewis zijn. Hieronder zijn drie grote vragen benoemd, te beschouwen als te agenderen boodschappen.

Hoe houdt het Noorden haar verdienvermogen op orde: waar verdient de regio later haar geld mee?

De op termijn krimpende beroepsbevolking en het daarvan afgeleide gegeven dat de productiefactor arbeid steeds schaarser zal gaan worden, heeft in potentie een drukkend effect op het verdienvermogen van het Noorden als geheel. De vraag wie en waarmee het geld in het Noord-Nederland wordt verdiend, wint aan urgentie. Daar komt bij dat het fundament van de van oudsher belangrijke drijvende kracht onder het verdienvermogen van het Noorden: de industrie, kleiner aan het worden is. En dat het verdienvermogen van de landbouw beperkt is en veel tertiaire sectoren in het Noorden verzorgend van aard zijn. De quartaire sector draait vooral op belastinginkomsten. Het zijn overwegend activiteiten die zorgen voor een herverdeling van geld dat is verdiend.

Om te zorgen dat er ook in de toekomst voldoende middelen van buiten naar het Noorden blijven vloeien, is het zaak dat de aanwezige stuwende bedrijvigheid in het Noorden haar concurrentiekracht behoudt en versterkt. Gegeven de reeds in dit rapport geschetste onzekerheden én de snelheid van technologische ontwikkelingen, is het onmogelijk om de winnaars van morgen te voorspellen. Wendbaarheid en weerbaarheid zijn de toverwoorden om concurrentieposities te kunnen behouden in bestaande markten en te veroveren in nieuwe of nog niet bestaande markten. Wendbaarheid door niet alleen te investeren in de innovatiekracht; maar ook in ondernemerschap en het lef om internationaal assertiever te opereren: 'van prooi naar jager'.

Economische dynamiek leidt tot vernieuwing en professionalisering en moet dan ook beschouwd worden als een mechanisme van waaruit de omvang en concurrentiekracht van de stuwende bedrijvigheid in het Noorden kan groeien. Dit vraagt dat het ondernemerschap in het Noorden verder wordt aangewakkerd.

Bijvoorbeeld door ondernemerschap in onderwijsmodules te integreren, kennisvalorisatieprocessen verder te optimaliseren en het ecosysteem voor ondernemerschap (zowel voor Startups als voor Scale-ups) te versterken. Meer oprichtingen betekenen een grotere kans op innovatie en internationaal succesvolle bedrijven. En groei betekent meer grotere ondernemingen. En met name die (grotere) werkgevers zijn weer van groot belang in het kader van productiviteitsgroei, strategische verankering van innovatie en het klimaat voor een leven lang ontwikkelen.

Hoe groeien wij toe naar een lerende regio?

Door transities en technologische ontwikkelingen worden voortdurend andere eisen gesteld aan werkgevers, werknemers en beleidsmakers in het Noorden. Het adaptief en lerend vermogen van een regio is daarmee in toenemende mate de voorspellende factor voor toekomstig economisch succes. Als gevolg van transities en technologische ontwikkeling verdwijnt en ontstaat werk. Om tijdig op deze processen te kunnen anticiperen is het zaak dat wij in het Noorden inzicht hebben in de aard en omvang van deze processen. Het verzamelen, delen en duiden van data kan daarbij houvast bieden en richting geven in een context die door onzekerheden is omgeven.

Inzicht alleen is niet genoeg. Systeemveranderingen zijn noodzakelijk om werkgevers en werknemers in staat te stellen voortdurend te kunnen anticiperen. Ingrijpende aanpassingen in de onderwijsstructuur zijn nodig om 'Leven Lang Ontwikkelen' als uitgangspunt te kunnen integreren in de leercultuur van het Noorden. Om te kunnen profiteren van de economische kansen die transities bieden, moeten de bestaande fricties in loopbaanswitches worden opgelost. Zodanig dat het niet alleen makkelijk wordt van de ene werkgever naar de andere (verandering van baan) te gaan, maar ook tijdens de loopbaan van carrière te veranderen. Beleid op het activeren van zij die aan de zijlijn staan, blijft daarbij van groot belang. Niet alleen gelet op het feit dat de productiefactor arbeid schaarser wordt, maar vooral ook om een groeiende kloof tussen arm en rijk tegen te gaan.

Om de innovatiekracht van het bedrijfsleven te versterken en daarmee het toekomstige verdienvermogen van de economie te borgen, dient ook ingezet te worden op het vergroten van het lerend vermogen tussen en binnen bedrijven. In het Noorden kennen we reeds diverse sterke clusters waarin bedrijven, overheid en onderwijs kennis delen en gezamenlijk werken aan de vraagstukken van de toekomst. Door faciliteiten te delen, kennis te delen en samen te innoveren zien we dat de internationale concurrentiekracht van deze bedrijven toeneemt. Bovendien zien we dat de clusters in toenemende mate fungeren als het 'visitkaartje' van de Noordelijke economie, met een bovengemiddelde aantrekkingskracht op talent als gevolg. Kortom, een aanpak die werkt en waarop kan worden voortgebouwd.

Hoe versterken we de Noordelijke samenwerking?

De opgaven voor het Noorden zijn groot en complex. Los van elkaar zijn de deelregio's en actoren te klein en zijn de opgaven te complex om ze zelfstandig aan te pakken. Bovendien kent de economie van het Noorden een sterke verwevenheid. Dit maakt bijvoorbeeld dat een aanpak voor de daling van de beroepsbevolking alleen op macroniveau succesvol kan worden. Er kan wel een aanpak ontwikkeld worden om bijvoorbeeld meer mensen naar de horeca te trekken, het beroep van chauffeur aantrekkelijker te maken of een offensief voor de zorg of het onderwijs in te richten. Maar wanneer het ene gat succesvol wordt gevuld, ontstaat elders onherroepelijk een groot probleem. Structurele oplossingen zijn nodig, bijvoorbeeld door gezamenlijk de vijver te vergroten of de productiviteit te verhogen of het potentieel op andere wijze beter te benutten. Het

is dus niet een kwestie van 'meer mensen in de techniek, of meer handen aan het bed. Daarmee blijven we brandjes blussen, met een afnemende mate van succes.

Het Noorden verkeert op dit moment in de positie dat vanuit verschillende bronnen (waaronder JTF, Nationaal Programma Groningen) veel geld beschikbaar is, dat op zoek is naar goede plannen. Er dient voor gewaakt te worden dat deze middelen niet te versnipperd worden ingezet, met het risico dat lange termijn (structuur)effecten uitblijven. Bovendien komen er via bijvoorbeeld het Groeifonds nog meer middelen beschikbaar. Het Noorden heeft bestuurskracht en ontwikkelkracht (project genererend vermogen) nodig om zich goed te positioneren en tijdig bij ontwikkelingen aan te kunnen haken. Deze middelen vloeien niet vanzelf naar het Noorden, daar moet het Noorden hard en met vereende kracht aan werken. Gerichtte investeringen vragen om een integrale afweging. En voor een dergelijke afweging is een gezamenlijke langjarige economische koers van én voor het Noorden nodig. Een koers die verbindt, die laat zien waar het Noorden van is en ook partijen van buiten het Noorden verleidt om mee te investeren. Zodat de regio ook in de toekomst kan beschikken over de noodzakelijke middelen om haar opgaven aan te pakken. En die ervoor zorgt dat de economische ontwikkeling ten goede komt aan de brede welvaart van iedere noorderling.

Bijlage : Overzicht indicatoren en referentiegroep

Hieronder is een overzicht opgenomen van alle indicatoren die deel uitmaken van de vaste indicatoren set ten behoeve van de monitoring van de sociaal economische situatie in Noord-Nederland. Per indicator is een korte omschrijving opgenomen en wordt vermeld vanuit welke bron de onderliggende gegevens afkomstig zijn die in het hoofdrapport zijn gepresenteerd.

Niveau / Thema	Indicator	Omschrijving	Bron
Niveau 1: Economische ontwikkeling	Bruto Binnenlands Product	De som van de bruto toegevoegde waarde (in EUR) van alle institutionele sectoren of bedrijfstakken en het saldo van productgebonden belastingen en subsidies (die niet aan sectoren en bedrijfstakken worden toegerekend). Het is eveneens de sluitpost van de productierekening van de totale economie.	CBS Eurostat
	Ontwikkeling Werkgelegenheid	Ontwikkeling aantal personen die betaalde activiteiten verrichten op of vanuit de vestiging: meewerkende eigenaar (directie, bedrijfshoofd), meewerkend gezinslid, zelfstandige beroepsbeoefenaar en/of werknemer. Uitzendkrachten zijn werknemers en worden meegeteld in het totaal aantal werkzame personen.	LISA
	Ontwikkeling Vestigingen	Ontwikkeling aantal locaties van een onderneming, instelling of zelfstandige beroepsbeoefenaar (dat wil zeggen elke fabriek, werkplaats, kantoor, winkel of andere bedrijfsruimte, dan wel elk complex daarvan) waarin of van waaruit een economische activiteit of zelfstandig (vrij) beroep wordt uitgeoefend door minimaal 1 werkzaam persoon	LISA
	Ondernemersvertrouwen	Stemmingsindicator voor het bedrijfsleven, die de richting aangeeft waarin de economie (het BBP) zich naar verwachting zal ontwikkelen	CBS
Niveau 1: Economische concurrentiekracht	Exporterende vestigingen	Het aandeel (in %) van exporterende vestigingen ten opzichte van het totaal aantal vestigingen.	VNG
	Innovatie: O&O uitgaven	Het aandeel (in %) uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling ten opzichte van de totale omzet.	Innovatiemonitor RUG/SNN
	Innovatie: Koplopers	Het aandeel (in %) koplopers conform gehanteerde definitie in de innovatie pyramide in de totale onderzoekspopulatie.	Innovatiemonitor RUG/SNN
	Innovatie: omzet nieuw voor de markt	Het percentage van de omzet in het peiljaar dat kan worden toegewezen aan producten of diensten die in de afgelopen 3 jaren werden geïntroduceerd én nieuw waren voor de markt.	Innovatiemonitor RUG/SNN

	Regional Competiveness index	Een index, die ontwikkeld door de Europese Commissie, en de nationale en regionale concurrentiekracht weergeeft.	Eurostat
	Investerings in materiële vaste activa	Totale omvang van de investering (in EUR) in productiemiddelen die in het productieproces ingezet kunnen worden en een gebruiksduur van meer dan een jaar hebben (bijvoorbeeld machines).	CBS
	Gemiddelde bedrijfsomvang	Aantal werkzame personen in regio x / aantal vestigingen in regio x	LISA
Niveau / Thema	Indicator	Omschrijving	Bron
Niveau 1: Economische structuur versterking	Kennisintensieve sectoren	<ul style="list-style-type: none"> - Het aandeel (in %) werkgelegenheid in kennis intensieve sectoren ten opzichte van de totale werkgelegenheid. - Het aandeel (in %) werkgelegenheid in High Tech en opzichte van de totale werkgelegenheid. 	Eurostat
	Oprichtingen	Het aantal nieuw opgerichte vestigingen van bedrijven per 1.000 inwoners in de leeftijdsgroep van 15- 75 jaar.	VNG
	Opheffingen	Het aantal opheffingen van bedrijven per 1.000 inwoners in de leeftijdsgroep van 15- 75 jaar.	VNG
	Snel groeiende vestigingen	Het aantal bedrijven met tien of meer werknemers in het begin van het startjaar met een gemiddelde autonome groei van 20 procent per jaar of meer over een periode van drie jaar, (waarbij groei kan worden uitgedrukt in het aantal werknemers en/of de omzet) per 1.000 vestigingen.	VNG
	Mate van diversiteit	'Kruiselingse entropie' tussen de sectorale verdeling van toegevoegde waarde in de regio en die van de economie van de 'oude' EU15, minus Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Zweden. Sectoren zijn gedefinieerd op SBI1-niveau. Bij maximale diversiteit heeft de indicator de waarde 0. Zeer negatieve waarden voor de indicator duiden op een weinig gediversifieerde economie.	Eurostat (bewerking RUG)
	Mate van specialisatie in snelgroeiende sectoren	Aandeel in de regionale werkgelegenheid van sectoren (gedefinieerd op SBI1-niveau) die tussen 2012 en 2018 in de oude EU15 (minus Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Zweden) qua werkgelegenheid harder groeiden dan de economie als geheel.	Eurostat (bewerking RUG)
Niveau 1: Arbeidsmarkt	Omvang beroepsbevolking	Aantal personen in de leeftijdscategorie van 15 tot 75 jaar die betaald werk hebben of die geen betaald werk hebben, recent naar betaald werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.	CBS

	Opleidingsniveau beroepsbevolking	<ul style="list-style-type: none"> - <u>Laag onderwijsniveau</u>: het percentage personen in de beroepsbevolking ten opzichte van het totaal met als hoogst behaald onderwijsniveau: basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo en de entreeopleiding, de voormalige assistentenopleiding (mbo1). - <u>Middel onderwijsniveau</u>: het percentage personen in de beroepsbevolking ten opzichte van het totaal met als hoogst behaald onderwijsniveau: bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo2), de vakopleiding (mbo3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo4). - <u>Hoog onderwijsniveau</u>: het percentage personen in de beroepsbevolking ten opzichte van het totaal met als hoogst behaald onderwijsniveau HBO of WO 	CBS
	Netto participatiegraad	Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de leeftijdscategorie 15-75 jaar in de totale bevolking (beroeps- en niet-beroepsbevolking) in de leeftijdscategorie 15-75 jaar.	CBS
	Werkloosheidspercentage	De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking. Personen van 15–75 jaar zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.	CBS
	Arbeidsmarktcrapte	De verhouding tussen het aantal openstaande vacatures en het aantal geregistreerde werkzoekenden dat direct inzetbaar is.	UWV
	Besteedbaar inkomen	Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden in euro. De mediaan is het middelste getal wanneer alle inkomens van laag naar hoog worden gesorteerd.	CBS

Niveau/Thema	Indicator	Omschrijving	Bron
Niveau 2: Ecosysteem kwaliteit	2.1 Totalscore European Innovation Scoreboard	Een index, die ontwikkeld door de Europese Commissie, en de nationale en regionale innovatiekracht weergeeft.	Eurostat
	2.2 Totalscore ecosysteem kwaliteit	Entrepreneurial Ecosystems Index. Deze index bestaat uit een getal dat de som is van het cijfer dat een regio krijgt voor elk van de systeemelementen en randvoorwaarden van het ecosysteem.	Erik Stam / Universiteit Utrecht

Niveau/Thema	Indicator	Omschrijving	Bron
Niveau 3: Maatschappelijke opgaven	3.1 Digitale transformatie	De mate waarin bedrijven uit een bepaalde regio aangeven zich te concentreren op het aanpassen van het businessmodel o.b.v. digitale technologieën en het verbeteren van digitale vaardigheden. Operationalisering conform gehanteerde methode Innovatiemonitor.	Innovatiemonitor SNN/RUG
	3.2 Broeikasgasproductiviteit	Verhouding tussen de toegevoegde waarde en de uitstoot van broeikasgassen, uitgedrukt in kg CO ₂ -equivalenten in een bepaalde regio/sector .	CBS & RIVM
Niveau 3: Brede Welvaart	3.3 Brede welvaartsindex	Brede Welvaart Index vanuit Gronings perspectief, waarbij de bredewelvaart in één maat wordt uitgedrukt.	Aletta Jacobs School of Public Health

Wijze van bepaling Europese referentiegroep

In het rapport wordt de sociaal economische ontwikkeling van Noord-Nederland geduid in het licht van de gemiddelde landelijke ontwikkeling op de indicatoren uit de set. Waar de cijfers het toelaten, wordt de ontwikkeling van Noord-Nederland ook afgezet tegen de gemiddelde ontwikkeling van een groep vergelijkbare Europese regio's. Om de prestaties van de Noord-Nederlandse economie af te kunnen zetten tegen vergelijkbare Europese regio's, is ervoor gekozen vergelijkbaarheid in 2016 als uitgangspunt te nemen. Op basis van Eurostat-data werden (op basis van zgn. Mahalanobis-afstanden) de NUTS1-regio's bepaald die in dat jaar wat een verzameling karakteristieken betreft het meeste op Noord-Nederland leken. Alle NUTS1-regio's in de EU kwamen in aanmerking, met uitzondering van die in Zweden, wegens ontbrekende data.

De karakteristieken die in beschouwing werden genomen zijn: bevolkingsomvang, bevolkingsdichtheid, GDP per hoofd van de bevolking (gecorrigeerd voor prijsverschillen), aandeel landbouw in de toegevoegde waarde, aandeel industrie (incl. mijnbouw) in de toegevoegde waarde, aandeel bouw in de toegevoegde waarde, aandeel zakelijke dienstverlening in de toegevoegde waarde, aandeel leeftijdsgroep 0-19 in de bevolking, aandeel leeftijdsgroep 20-39 in de bevolking en aandeel leeftijdsgroep 40-64 in de bevolking.

De regio's die op basis hiervan als het meest gelijkend op Noord-Nederland werden geselecteerd zijn: Rheinland-Pfalz, Schleswig-Holstein, Niedersachsen (alle in Duitsland), Normandie, Grand-Est, Bourgogne-Franche-Comté (alle in Frankrijk), Region Wallonne (België) en het land Slovenië.

